

กุหลาบ สายประดิษฐ์ กับอุดมการณ์ปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475

.....
สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ¹

การปฏิวัติสยาม 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญครั้งหนึ่ง ซึ่งนำมาสู่การสร้างประเทศสยามยุคใหม่ ที่น่าสนใจคือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นปัญญาชนร่วมสมัยคนหนึ่ง ผู้ที่เริ่มต้นจากการเป็นนักเขียนรุ่นใหม่ที่เขียนเรื่องอ่านเล่นธรรมดา แต่ในที่สุด กระแสแห่งแนวคิดประชาธิปไตยที่เผยแพร่ในระยะก่อนการปฏิวัติ ก็โน้มนำให้กุหลาบเปลี่ยนแปลงความคิด และกลายเป็นนักคิดที่มีอุดมการณ์แบบใหม่แห่งลัทธิประชาธิปไตย ดังนั้น เมื่อเกิดการปฏิวัติ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 กุหลาบจึงแสดงท่าทีสนับสนุนการปฏิวัติอย่างชัดเจน และได้มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการวิพากษ์แนวความคิดเรื่องการถือชาติกำเนิด ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่รักษาระบบศักดินาฐานันดรก่อนหน้าการปฏิวัติ

ต่อมา เมื่อเวลาผ่านไปจนถึง พ.ศ. 2493 ซึ่งกุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้รับอิทธิพลแนวคิดสังคมนิยมแล้ว และได้ประพันธ์นวนิยายเพื่อชีวิตเรื่อง *จนกว่าเราจะพบกันอีก* กุหลาบก็ยังคงมั่นคงในอุดมการณ์ของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพียงแต่เห็นว่า ในระยะเวลาต่อมา ผู้ก่อการคณะราษฎรก็ได้กลายเป็นชนชั้นนำรุ่นใหม่ที่มีได้รักษาอุดมการณ์ของตนเองแล้ว ลักษณะความคิดเช่นนี้จะเห็นได้ชัดอีกครั้ง

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เมื่อกุหลาบเขียนนวนิยายเรื่อง แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย ซึ่งสะท้อนสังคมก่อนการปฏิวัติ จนถึงเรื่อง แลไปข้างหน้า ภาคมัชฌิมวัย ซึ่งเป็นเรื่องเล่าหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ในบทความนี้ต้องการที่จะแสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์ของกุหลาบที่สอดคล้องกับคณะผู้ก่อการคณะราษฎร ที่นำมาสู่จุดยืนที่สนับสนุนการปฏิวัติอย่าง ไม่เปลี่ยนแปลง และด้วยรากฐานความคิดเช่นนี้ ที่ทำให้กุหลาบยอมรับในอุดมการณ์แบบสังคมนิยมต่อมา

อุดมการณ์ใหม่ของกุหลาบ สายประดิษฐ์

กุหลาบ สายประดิษฐ์ เกิดเมื่อวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 123 ซึ่งเป็นวันสิ้นปี พ.ศ. 2447 ตามปฏิทินเก่า¹ บิดาชื่อ นายสุวรรณ เป็นเสมียนเอกกรมรถไฟ มารดาชื่อ นางสมบุญ มีพี่สาว 1 คน ชื่อ จำรัส กุหลาบได้รับการศึกษาในวัยเด็กที่โรงเรียนวัดหัวลำโพงจนจบชั้นประถม 4 จากนั้นเข้าเรียนโรงเรียนทหารเด็กของเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ และมาเรียนชั้นมัธยมที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ บิดาของกุหลาบถึงแก่กรรมตั้งแต่เมื่อเขาอายุได้ 6 ปี ทำให้ครอบครัวของเขาต้องอยู่ในฐานะยากจนมาก มารดาของเขาต้องรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า ส่วนพี่สาวยึดอาชีพแสดงละครร้อง จึงสามารถที่จะส่งกุหลาบให้เรียนจนจบชั้นมัธยมได้ จากพื้นฐานครอบครัวเช่นนี้ น่าจะทำให้กุหลาบเป็นคนที่มีความรู้สึกเห็นใจคนยากจน และให้ความสำคัญยกย่องความเป็นแม่เสมอ

ในระหว่างที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ศึกษาอยู่ชั้นมัธยมปลายที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ เขาก็ได้เริ่มชีวิตการเขียนหนังสือ และเมื่อจบการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2468 แล้ว ก็ได้ประกอบอาชีพในด้านที่จะเป็นนักประพันธ์และนักหนังสือพิมพ์² ที่นำ

¹ ในขณะนั้น วันขึ้นปีใหม่เริ่มที่วันที่ 1 เมษายน ดังนั้น การคิดว่า กุหลาบ สายประดิษฐ์ เกิด พ.ศ. 2448 และ ฉลองครบรอบ 100 ปีใน พ.ศ. 2548 นั้น เป็นการคิดแบบง่าย โดยการย้อนตามปฏิทินของระบบปัจจุบัน โดยเฉพาะเมื่อคุณสุรพันธ์ สายประดิษฐ์ ผู้บุตร ยืนยันว่า กุหลาบ สายประดิษฐ์ เกิดปีมะโรง จึงต้องเป็นปี พ.ศ. 2447 เพราะ ปี พ.ศ. 2448 นั้น เป็นปีมะเส็ง ดูเพิ่มเติมจาก ข้อท้วงติงของ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เกี่ยวกับ 96 ปีศรีบูรพา ใน เนชั่นสุดสัปดาห์ (12-18 มีนาคม พ.ศ. 2544).

² รายละเอียดของประวัติในช่วงนี้ ที่เรียบเรียงได้ดี และแสดงหลักฐานชัดเจน ดูได้จาก สุชาติ สวัสดิ์ศรี. "สุภาพบุรุษ...มนุษย์ภาพ 'ศรีบูรพา' กุหลาบ สายประดิษฐ์ "ใน คืออิสสรชน คือคนดี คือ ศรีบูรพา. พิมพ์ในงานรำลึก 100 ปีชาตกาลกุหลาบ สายประดิษฐ์ (31 มีนาคม พ.ศ. 2548), หน้า 87.

สนใจอย่างยิ่งก็คือ ยุคสมัยที่ถูกลบเริ่มประกอบอาชีพหนังสือพิมพ์นั้น เป็นสมัยปลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นระบบการเมืองแบบใหม่ที่สถาปนาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และยังคงดำรงอยู่จนถึงรัชกาลที่ 7 ลักษณะสำคัญของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็คือ การผูกขาดอำนาจทางการเมืองไว้ที่สถาบันกษัตริย์และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ โดยราษฎรทั่วไปไม่มีสิทธิทางการเมืองแต่อย่างใด แต่มีหน้าที่จะต้องจงรักภักดีอย่างไม่มีเงื่อนไข นอกจากนี้ ในทางสังคมก็ไม่มีความเสมอภาค ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงของผู้คนเห็นได้ชัดเจน โดยมีชาติกำเนิดเป็นหลักสำคัญในการแบ่งชั้นของมนุษย์ เพราะชนชั้นเจ้านายเชื้อพระวงศ์มีสถานะเหนือกว่าไพร่ฟ้าประชาชนทั่วไป ราว พ.ศ. 2470 มีสถิติว่า กลุ่มเจ้านายมีมากถึง 108 องค์ (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2535: 25) ท่านทั้งหมดนี้อยู่ในลำดับสูงของสังคม มีภาษามิถุระเบียบในสังคมตนเอง ไม่อาจลดพระองค์ลงมาเท่าเทียมกับราษฎรสามัญได้ ดังนั้น ชนชั้นเจ้านายจึงทรงไว้ซึ่งสถานะอันสูงส่งด้วยชาติกำเนิด และชาติกำเนิดนำมาซึ่งผลประโยชน์และอภิสิทธิ์จำนวนมาก เช่น ทรงมีเบี้ยหวัดเงินปีเป็นเงินจำนวนมาก และเมื่อทรงรับราชการจะเลื่อนตำแหน่งเร็ว ได้รับตำแหน่งสูงโดยง่าย และได้รับพระราชทานเงินเดือนจำนวนมาก ทรงมีวังอันอัครฐานเป็นที่พักอาศัย มีบริวารรองรับสถานะ และอยู่ในฐานันดรอันพึงเคารพสำหรับราษฎรทั่วไปอยู่เสมอ

แต่กระนั้น ระบอบกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งดูเหมือนจะมั่นคง ก็ได้ถูกท้าทายในด้านแนวคิดจากอุดมการณ์ใหม่ นั่นคืออุดมการณ์ประชาธิปไตย ซึ่งมีหลักการสำคัญ ก็คือ การให้คุณค่าแก่ราษฎร โดยเสนอว่าราษฎรเป็นเจ้าของประชาคมทางการเมือง ดังนั้นระบบการเมืองแบบเก่าที่อำนาจทางการเมืองอยู่ในมือของกษัตริย์และเจ้านายเชื้อพระวงศ์จำนวนน้อยจึงไม่ถูกต้อง ควรที่จะยินยอมให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองผ่านระบอบปาลิเมนต์ หรือให้มีรัฐสภาที่มาจาก การเลือกตั้งของราษฎร นอกจากนี้ คือ การให้มีหลักประกันในด้านกฎหมายที่จะจำกัดอำนาจของกษัตริย์ ที่เรียกว่า คอนสติติวชัน หรือ รัฐธรรมนูญ³ ชื่อเรียกร่องเหล่านี้ ถูกนำเสนอมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2428 โดยคณะกราบั้งคมทูล ร.ศ. 103 นำโดย พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ และต่อมา ก็จะถูกนำเสนอในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเทียนวรรณ ที่กล่าวว่า ราษฎรนั้นเป็น “สาย

³ ก่อน พ.ศ. 2475 คำว่า ปาลิเมนต์ และ คอนสติติวชัน นั้นใช้ทับศัพท์ การบัญญัติศัพท์ เป็นคำว่า รัฐสภา และ รัฐธรรมนูญ เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2475.

โลหิตแห่งแผ่นดิน” เป็น “แก้วตาของพระมหากษัตริย์” ดังนั้น จึงควรที่จะมีการแก้ไขวิธีการปกครองให้ทันสมัยโดยให้มีระบอบรัฐสภา กล่าวคือ “จะตั้งปาลิเมนต์อนุญาตให้มีหัวหน้าราษฎรมาพูดธุระชี้แจงของตนต่อราษฎรได้”⁴ แนวคิดลักษณะนี้ยังสืบทอดต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ เขียวสุดแสง สิบญะเรือง ออกหนังสือพิมพ์ จีนโนสยามวารศัพท์ เพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ของการปฏิวัติประชาธิปไตยในประเทศจีน ก็ได้ส่งผลสะท้อนต่อการเผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตยในสยามด้วย

ดังนั้น เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 กระแสเรียกร้องประชาธิปไตยยิ่งรุนแรงมากขึ้น ควบคู่ไปกับการขยายตัวของ “อุดมการณ์แห่งความเสมอภาคของมนุษย์” ที่จะทำให้สถานะอันสูงส่งของชนชั้นเจ้านายเริ่มเป็นที่ไม่ยอมรับมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏหลักฐานว่า เพียงเดือนแรกที่ขึ้นครองราชย์ ก็มีนายภักดีกับนายไทย เสนอหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ” (สุวดี เจริญพงศ์ 2519: 104) นอกจากนี้ คำว่า “ปาลิเมนต์และคอนสติติวชัน” เป็นที่คุ้นเคยกันทั่วไป และได้มีบทความลงหนังสือพิมพ์หลายบทความที่วิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น “เจ้านายกับขุนนาง” ใน บางกอกการเมือง (28 เมษายน 2470) ชี้ว่า มีแต่เจ้านายและขุนนางเป็นผู้บงการประเทศ ราษฎรไม่มีสิทธิแต่ประการใด บทความเรื่อง “ราษฎรตื่นแล้ว” ใน สยามปริทัศน์ (10 กรกฎาคม 2470) เสนอว่า การเรียกร้องให้มีรัฐสภาเป็นความต้องการของราษฎร ถ้าหากไม่ได้รับการตอบสนอง อาจจะมีการเรียกร้องด้วยวิธีรุนแรง ที่เรียกว่า “เลือดกับเหล็ก” และ บทความชื่อ “เห็นว่าเจ้าเป็นตุ่มถ่วงความเจริญ” ออกตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ราษฎร (9 มกราคม 2471) วิจารณ์ “พวกเจ้าราชวงศ์ของจีน” ว่าเอาแต่แสวงความสุขส่วนตัว ไม่แก้ปัญหามันเมือง จนในที่สุดราษฎรต้องลุกขึ้นทำการก่อกบฏ (ปฏิวัติ) โค่นเจ้าราชวงศ์เหล่านั้นลง เมื่อถูกลาบ สายประดิษฐ์ ออกมาเป็น “นักแต่งหนังสือ” ในสมัยต้นรัชกาลที่ 7 ในระยะแรกก็ยังเป็นเหมือนนักเขียนรุ่นใหม่ธรรมดา ที่เขียนบทความที่ถ่ายทอดความรู้และสื่อความคิด พร้อมกับแต่งเรื่องอ่านเล่น

ดังนั้น เรื่องสั้นและนวนิยายที่แต่งและพิมพ์เผยแพร่ในสมัยแรก ในนามปากกาว่า “ศรีบูรพา” จึงเป็นเพียงเรื่องราวรัก ที่สอดแทรกคุณธรรมในบางลักษณะ

⁴ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เคยเขียนบทความสดุดีความคิดของเทียนวรรณไว้ในเรื่อง “เทียนวรรณ บุรุษรัตนของสามัญชน” ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2495 เพื่อพิมพ์ในหนังสือเรื่อง เทียนวรรณ ที่ค้นคว้าเรียบเรียงโดย สงบ สุริยินทร์ และหนังสือเล่มนี้ พิมพ์ครั้งแรก ใน พ.ศ. 2495 นี้เอง.

เช่น เรื่องสั้น “วาสนาความรัก” (พ.ศ. 2469) ก็อธิบายความเป็นไปของความรัก ระหว่างหนุ่มสาวด้วยเรื่องของ “วาสนา” ส่วนนวนิยายหลายเรื่องที่ศรีบูรพาแต่ง ขึ้น⁵ เช่น *โลกสันนิบาต* (แต่ง พ.ศ. 2469) *ชีวิตสมรส* (พ.ศ. 2470)⁶ *มารมนุสส์* (พ.ศ. 2470) *หัวใจปรารถนา* (พ.ศ. 2470) ต่างก็เป็นเรื่องซึ่งรักหักสวาทอย่างธรรมดาทั้ง สั้น โดยเฉพาะเรื่อง *ปราบพยศ* (พ.ศ. 2471) นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับชายหนุ่ม ชื่อ โกมล ดุสิตสมิต ต้องการที่จะเอาชนะความรักของหญิงงามผู้มีหัวใจปราศจากความรัก คือ ยวนใจ โรหิตบวร ปรากฏว่าในท้ายที่สุด นายโกมลก็สามารถปราบพยศ เอาชนะหัวใจหญิงสาวได้ ซึ่งโครงเรื่องลักษณะนี้ ทำให้นวนิยายเรื่องนี้เป็นที่นิยม อย่างมากในยุคสมัยนั้น แต่ก็ยังมีได้สะท้อนแนวคิดหรืออุดมการณ์ใด⁷

มีเพียงเรื่อง *ตายหนแรก* (พ.ศ. 2471) ดูคล้ายจะเป็นเรื่องรักข้ามชนชั้น เพราะ เป็นเรื่องของหญิงสาวลูกผู้ดี ชื่อ นางสาวอำนาจ ทิโตปเทศ ไปรักกับคนชั้นรถชื่อ นายแสวง ทวีปัญญา และหนีตามกันไป แต่ลงท้ายก็อยู่ด้วยกันไม่ได้ เพราะความ แตกต่างในการดำรงชีวิตของคนทั้งสอง และนางสาวอำนาจต้องหนีกลับมา นวนิยาย สั้นเรื่องนี้ จึงมิได้สะท้อนถึงความคิดใหม่แต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากที่ ศรีบูรพา ให้ความหมายกับการ “ตายหนแรก” ผ่านคำพูดของนางสาวอำนาจว่า “การที่ดิฉัน ต้องเสียพรหมจรรย์ไปในทำนองนี้ ก็เท่ากับดิฉันต้องตายไปหนหนึ่งแล้ว ความเป็น สาวบริสุทธิ์นั้น ย่อมเป็นยอดแห่งความหวังของสตรีทั้งปวง” (*ตายหนแรก*: 268)

จนกระทั่งในนวนิยายสั้นเรื่อง *เล่นกับไฟ* ตีพิมพ์ในนิตยสาร *เสนาศึกษา* และ *แพรววิทยาศาสตร์* เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2471 ที่ได้เริ่มสะท้อนถึงอุดมคติในบาง ลักษณะ นั่นคืออุดมการณ์แบบลูกผู้ชาย หรือสุภาพบุรุษ ดังที่สะท้อนในอุดม

⁵ ความจริงนวนิยายเรื่องแรกที่ตีพิมพ์ของ ศรีบูรพา ใน พ.ศ. 2467 เป็นเรื่อง *คุณพี่ มาแล้ว* และ *จ้าวหัวใจ* (ดูบรรณธิการแต่งหนังสือ ใน *คืออิสสรชน คือคนดี คือ ศรีบูรพา*. พิมพ์ ในงานรำลึก 100 ปีชาตกาลกุหลาบสายประดิษฐ์ 31 มีนาคม พ.ศ. 2548.: 100-101) รุ่งวิทย์ สุวรรณ อภิชน (2522: 95) อธิบายว่า นวนิยายเรื่องแรก ของศรีบูรพา คือ *คมสวาทบาดจิต* แต่งาน เหล่านี้ ยังหาต้นฉบับไม่ได้ ปรากฏว่าเรื่อง *คมสวาทบาดจิต* ไม่ได้ถูกเอ่ยถึงในบรรณธิการ แต่งเลยด้วยซ้ำ.

⁶ น่าจะเป็นเรื่องเดียวกับที่ในบรรณธิการแต่ง เขียนว่า เป็น “ชีวิตวิวาท.”

⁷ แต่ต่อมา เรื่อง *ปราบพยศ* กุหลาบ สายประดิษฐ์ เคยประเมินค่าเมื่ออยู่ในคุก เมื่อ มีสำนักพิมพ์มาขอพิมพ์ซ้ำเรื่องนี้ใน พ.ศ. 2497 ว่า *ปราบพยศ* ไม่ได้เรื่องอะไร “ผมเขียนตั้งแต่ หนุ่มๆ เราได้เงินค่าเรื่องทำพนักก็จริง แต่คนอ่านกลับมงายตามเราไปด้วย สำนักพิมพ์เท่านั้น ที่เป็นผู้ได้” (ไพศาล มาลาพันธ์. 2528: 183).

การณ์ของตัวละครเอก คือ มาโนช ซึ่งมีลักษณะอดออมและเสียสละ เมื่อมาโนชเข้าช่วยเหลือมาลี อดีตคนรักที่เข้าใจผิดกัน ก็ได้อธิบายว่า “การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เป็นงานของสุภาพบุรุษ” และในส่วนลงท้ายของเรื่อง “ศรีบูรพา” ได้สอดแทรกข้อความว่า “ผู้ใดเกิดมาเป็นสุภาพบุรุษ ผู้นั้นเกิดมาสำหรับผู้อื่น... สุภาพบุรุษมักเป็นผู้ที่ต้องทรมาณตนเองเพื่อคนอื่นเสมอ” (เล่นกับไฟ: 188-189)

ต่อมา ในนวนิยายเรื่อง *ลูกผู้ชาย* ซึ่งกุหลาบแต่งในปี พ.ศ. 2471 แม้ว่าจะเป็นเรื่องรักประโลมโลกธรรมดา แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า อุดมการณ์แบบลูกผู้ชายที่อดออมและเสียสละ ได้เริ่มปรับเปลี่ยนมาสู่อุดมการณ์แห่งความเสมอภาคของมนุษย์ ซึ่งหมายถึงการที่มนุษย์ที่เกิดมามีฐานะที่เท่าเทียมกัน กุหลาบเริ่มแสดงความไม่เห็นด้วยกับสังคมสยามในขณะนั้นที่มีความแตกต่างเหลื่อมล้ำต่ำสูง โดยเฉพาะสถานะที่ได้จากชาติกำเนิด ดังนั้น นวนิยายเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ไม่ได้อยู่ที่ฐานะและชาติกำเนิด เพราะตัวเอกของเรื่องคือ มาโนช รักสมาคม มาจากชนชั้นล่าง มีพ่อเป็นช่างไม้ แต่ก็สามารถที่จะอาศัยความตั้งใจจริงในระบบการศึกษา สร้างตนเองจนได้รับราชการเป็นพระวิสุทธิสถถญาณ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ และยังเป็นคนที่มีคุณธรรมอย่างเสมอต้นเสมอปลาย จนกระทั่งศัตรูคู่แข่งก็ยังคงยกย่องว่าเป็น “ลูกผู้ชายที่แท้จริง”⁸ นวนิยายเรื่องนี้จึงถือว่าเป็นเรื่องเด่นที่สุดของนวนิยายสมัยแรกของศรีบูรพา

จากเรื่อง *เล่นกับไฟ* และ *ลูกผู้ชาย* กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้แสดงให้เห็นว่า ความคิดเรื่องความเป็นลูกผู้ชายที่แท้จริงกับเรื่องความเป็นสุภาพบุรุษ เป็นเรื่องอันเดียวกัน และเป็นเหตุผลหนึ่งในการที่กุหลาบและเพื่อนมิตรที่เป็นนักเขียนร่วมกันออกนิตยสาร *สุภาพบุรุษ* รายปักษ์ ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2472 โดยมีกุหลาบรับผิดชอบในฐานะบรรณาธิการ ออบ ไชยวสุ ซึ่งร่วมก่อตั้งนิตยสารนี้ เล่าว่ากุหลาบเป็นคนตั้งชื่อนิตยสารเอง เพราะกุหลาบได้กล่าวว่า “ผมคิดอยู่นานแล้วว่าจะใช้คำว่า “สุภาพบุรุษ” เป็นชื่อหมู่คณะที่เราจะรวมตัวกันขึ้น” (ฮิวเมอริสต์ 2531: 165) ดังนั้นในเรื่อง “พูดกันฉันท์เพื่อน” ที่กุหลาบ เขียนในนิตยสาร *สุภาพบุรุษ* ฉบับ

⁸ ดู จดหมายของตัวละคร ชื่อ คีรี สีตะกำแหง ลูกขุนนางซึ่งเป็นผู้ร้ายในเรื่องนี้เป็นคู่แค้นที่รังแกมาโนชมาตั้งแต่เด็ก ทั้งยังเป็นคู่แข่งชิงอาภา ภรรยาของมาโนช แต่สุดท้ายคีรีต้องยอมรับในคุณธรรมความเป็นลูกผู้ชายของพระวิสุทธิสถถญาณ ดู ศรีบูรพา. *ลูกผู้ชาย* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545), หน้า 253. และขอบันทิกต่อท้ายนี้ด้วยว่า เรื่อง *ลูกผู้ชาย* ได้ถูกนำมาสร้างเป็นละครเวที เมื่อ พ.ศ. 2494 แสดงที่ศาลาเฉลิมไทย.

ปฐมฤกษ์ ได้อธิบายถึงความหมายของสุภาพบุรุษ โดยดึงเอาประโยคสำคัญมาจากเรื่อง เล่นกับไฟ ดังความว่า “หัวใจของความเป็นสุภาพบุรุษ อยู่ที่การเสียสละ เพราะการเสียสละเป็นบ่อเกิดของคุณความดีร้อยแปดอย่าง หากผู้ใดขาดภูมิธรรมข้อนี้ ผู้นั้นยังไม่เป็นสุภาพบุรุษโดยครบครัน” ถ้าจะอธิบายความหมายของสุภาพบุรุษให้กระชับเข้า ก็จำต้องยืมถ้อยคำที่ว่า “ผู้ใดเกิดมาเป็นสุภาพบุรุษ ผู้นั้นเกิดมาสำหรับคนอื่น” (อ้างใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี 2548 ก: 93)

แม้ว่า ความคิดเรื่องลูกผู้ชายและสุภาพบุรุษของกุหลาบในที่นี้ จะโยงเข้ากับอุดมคติแห่งการเสียสละ แต่ก็ยังเห็นได้ว่า เป็นความคิดที่มีลักษณะของบุรุษนิยมหรือแนวคิดชายเป็นใหญ่⁹ ได้อย่างชัดเจน เหมือนกับแนวคิดของชายทั่วไปในสังคมสยาม กุหลาบยังมีได้มีความคิดก้าวหน้าถึงขั้นที่จะเข้าใจเรื่องสิทธิสตรีและความเสมอภาคระหว่างเพศ ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ชัดมากขึ้นในนวนิยายเรื่อง แสนรักแสนแค้น (พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ ไทยใหม่ ธันวาคม พ.ศ. 2473) ซึ่ง กุหลาบวางโครงเรื่องให้จู่ไร สตรีที่เป็นคนรักของนายพโยม สิงหรรยง ไปแต่งงานกับคนอื่น ปรากฏว่าพโยมได้ประนามจู่ไรอย่างรุนแรง และลงมือแก้แค้นด้วยความพยายาม ปราศจากความเห็นใจหรือให้อภัย และจบเรื่องลงท้ายด้วยความตายอย่างไร้เกียรติของจู่ไร ซึ่งถ้าประเมินจากพฤติกรรมในเรื่องแล้ว ต้องถือว่าพโยมเป็นคนชั่วยิ่งกว่าจู่ไรผู้ไม่ซื่อสัตย์มากมาย¹⁰

แต่กระนั้น ความคิดเรื่อง “ความเป็นสุภาพบุรุษ” ที่เน้นการเสียสละนี้ ก็ทำให้กุหลาบ สายประดิษฐ์ มีความสนใจเรื่องสิทธิของมนุษย์มากขึ้น และจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อเขาเขียนบทความเรื่อง “มนุษย์ภาพ” ลงใน หนังสือพิมพ์ ไทยใหม่ เริ่มต้นแรกในฉบับวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2474 แต่บทความชุดนี้ยังไม่จบสมบูรณ์ก็เกิดปัญหา เพราะหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัดนปฤดา) และคณะได้เข้ามา

⁹ แนวความคิดบุรุษนิยม หรือชายเป็นใหญ่ คือ แนวคิดที่ถือว่า ชายมีสิทธิและศักดิ์เหนือสตรี ซึ่งรวมไปถึงลักษณะการกำหนดให้คุณธรรมหรือความดีงามในบางลักษณะ ผูกโยงเข้ากับความเป็นเพศชาย เช่น ความเป็นลูกผู้ชาย หรือความเป็นสุภาพบุรุษ ที่โยงเข้ากับ สัจจะหรือการรักษาคำพูด ความมีน้ำใจนักกีฬา ความสุภาพเรียบร้อย และในกรณีนี้ คือ การเสียสละต่อผู้อื่น ความจริงคุณธรรมเหล่านี้ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเป็นลูกผู้ชายหรือสุภาพบุรุษอะไรเลย เพราะลูกผู้หญิง หรือ สุภาพนารี ก็มีได้เช่นกัน.

¹⁰ ดู ศรีบูรพา แสนรักแสนแค้น. (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529). ความจริงน่าจะถือได้ ด้วยซ้ำว่า นวนิยายเรื่องนี้เป็นนวนิยายที่เนื้อหาแย่ที่สุดของศรีบูรพา.

ถือหุ่นใน *ไทยใหม่* และมีนโยบายไม่ต้องการให้หนังสือพิมพ์นี้วิจารณ์ระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ กุหลาบจึงนำบทความมาปรับปรุงแล้วพิมพ์ซ้ำอีกครั้งเป็น 3 ตอนในหนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* เริ่มในฉบับวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2474 (ปฏิทินเก่า) ในบทความนี้ กุหลาบได้แสดงจุดมุ่งหมายในส่วนนำเกี่ยวกับความเท่าเทียมระหว่าง มนุษย์ว่า “ข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้ ด้วยความมุ่งหมายที่จะปรับฐานะของมนุษย์ให้ได้ ระดับอันทุกคนควรจะเป็นไปได้” ในบทความนี้ กุหลาบได้เริ่มด้วยคำถามว่า “มนุษย์ ภาพ หรือความเป็นมนุษย์ หรือ ความเป็นคนควรวางอยู่บนลักษณะอย่างไร” จากนั้น ก็ได้พูดถึง “สิทธิ” โดยตั้งคำถามว่า เหตุใดในประเทศสยามจึงไม่มีการนำพา ในเรื่องสิทธิ คำตอบของกุหลาบในเรื่องนี้ ก็คือสัจจะหรือความจริง ซึ่งเป็นเรื่อง เดียวกับความซื่อตรง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับความเป็นมนุษย์ จากนั้นก็ได้ตั้งข้อ สันเกตว่า การโกหกต่อแหล การหลอกลวง ซึ่งตรงข้ามกับความจริงนั้น ได้ก่อ กำเนิดจากคณะรัฐบาลและคนชั้นสูง และปรากฏว่า บุคคลผู้มีอำนาจ อันประกอบ ด้วยชาติตระกูล ด้วยยศศักดิ์ หรือด้วยเงินก็ตาม มักจะไม่ใคร่อยู่กับสัจจะหรือ ความเป็นจริง (ดู สมบัติ จำปาเงิน 2536: 63-67)

ปรากฏว่าบทความชุดเรื่อง “มนุษย์ภาพ” นี้เอง เป็นเหตุให้ พลตำรวจโท พระยาอธิกรณ์ประกาศ (หลุย จาติกะวณิช) อธิบดีกรมตำรวจภูธร สั่งล่ามโช่แทน พิมพ์ของหนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* และถอนใบอนุญาตของ พระยาอุปการศิลป์เสฐรัฐ (อัน ชัยกุล) บรรณาธิการ¹¹ หนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* ถูกปิดได้ 9 วัน ก็ได้เปิดดำเนินการ ใหม่ โดยเปลี่ยนบรรณาธิการเป็น นายเจริญ วิเศษฐ์ศรี

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2474 นี้ กุหลาบ ก็ได้เขียนนวนิยายเรื่อง *สงครามชีวิต* เป็นรูปจดหมายโต้ตอบระหว่างคนรัก คือ นางสาวเพลินกับระพินทร์ ยุทธศิลป์¹² โดย

¹¹ ในที่นี้ น่าจะตั้งข้อสันเกตว่า การปิดหนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* เพราะบทความเรื่อง “มนุษย์ภาพ” นี้ อาจจะเกินเลยไป เพราะความจริงแล้ว บทความนี้อ่านยาก และตีความยาก ไม่น่าจะมีผลมากนักในการสั่นคลอนสมบูรณาญาสิทธิราชย์.

¹² นวนิยายเรื่อง *สงครามชีวิต* นี้ ศรีบูรพา นำรูปแบบการเขียนจดหมายตอบโต้ กับ ลักษณะเนื้อหา มาจาก นวนิยายเรื่อง *รักของผู้ยากไร้* (Poor People) ของ พีโอดอร์ ดอสโต เยฟสกี นักเขียนชาวรัสเซีย ซึ่ง ศรีบูรพา สอดแทรกเรื่องของดอสโตเยฟสกีไว้ โดยที่ระพินทร์ ได้เล่าเรื่องนักเขียนผู้นี้ให้เพลินทราบในจดหมายฉบับหนึ่ง และสุดท้ายก็ให้เพลินเขียนตอบ ไว้ตอนหนึ่งว่า “ระพินทร์จงตั้งต้นชีวิตใหม่ ชีวิตที่ลือนามของนักประพันธ์ตามความใฝ่ฝันของเธอ ดิฉันอนุญาตให้เธอนำเรื่องราวของเราเขียนเป็นหนังสือเล่มแรก ดิฉันเชื่อมั่นว่า เธอจะได้

ในจดหมายรักเหล่านี้ ก็ได้มีการแลกเปลี่ยนทัศนะในเชิงวิจารณ์สังคมไทย โดยเฉพาะในเรื่องช่องว่างทางเศรษฐกิจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นสำนึกเกี่ยวกับความเป็นธรรมในสังคม เช่นการที่เพลินได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างคนยากจนและคนมั่งมีไว้ว่า “คนยากจนต้องต่อสู้อย่างหนัก เพื่อความเป็นอยู่อันจำเป็น คนมั่งมีต่อสู้เพื่อการสะสม แล้วในที่สุด ไปจากโลกนี้ คนทั้งสองประเภทก็ไปทำนองเดียวกัน คือไปด้วยมือเปล่าแท้ๆ การสะสมทรัพย์สมบัติไว้จนไม่มีทางจะใช้ เขาทำไปเพื่ออะไรคะ ระพินทร์” (สงครามชีวิต: 116)

ด้วยความยากจนของคนทั้งสองนี้เอง ที่ทำให้เพลินตัดสินใจไม่แต่งงานกับระพินทร์ แต่ไปแต่งงานกับ วินัย บุรณเกียรติ ที่มีฐานะการเงินอันมั่นคงกว่า นวนิยายเรื่องนี้ จึงเป็นเรื่องชีวิตของคนยากจนที่จบลงด้วยความไม่สมหวัง ไม่ได้จบด้วยความสุขสมหวังเหมือนนวนิยายพาฝันทั่วไป นอกจากนี้ ยังอาจตีความได้ว่า *สงครามชีวิต* เป็นนวนิยายไทยเรื่องแรกที่มีเป้าหมายเสนอปัญหาสังคม และวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างเน้นความสำคัญจนถึงเป็นแก่นเรื่อง (ตรีศิลป์ บุญขจร 2525: 42)

กุหลาบ สายประดิษฐ์กับการปฏิวัติ 2475

เมื่อเกิดการปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แล้ว กุหลาบ สายประดิษฐ์ จึงมีท่าทีสนับสนุนการปฏิวัติโดยทันที โดยแรกสุด หนังสือพิมพ์ *ศรีกรุง* ที่มีกุหลาบร่วมในกองบรรณาธิการ ได้มีท่าทีในทางตอบรับการปฏิวัติ จากนั้น ใน *ศรีกรุง* ฉบับวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนเรื่อง “สร้างสยามใหม่ในเวลา 7 วัน” อธิบายให้เห็นคุณูปการของการปฏิวัติครั้งนี้อย่างชัดเจนว่า ภายในเวลา 7 วัน คณะราษฎรได้ทำสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่กษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์ทำไม่ได้ นั่นคือ การดำเนินการให้มีธรรมนูญการปกครองและให้มีสภาราษฎรในสยาม และยกย่องคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยใช้คำว่า “คณะรักชาติ” ดังใจความตอนหนึ่งว่า “ในช่วงเวลา 7 วัน คณะรักชาติได้พิสูจน์ให้เราเห็นความสามารถอันยิ่งใหญ่ เราได้ธรรมนูญการ

รับความสำเร็จเช่นเดียวกับที่ฟิโอดอร์ ดอสโตเยฟสกี ได้รับจากเรื่อง *Poor People* ของเขา” ดู ศรีบูรพา *สงครามชีวิต* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2518), หน้า 243.

ปกครองที่กษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย เป็นธรรมเนียมที่ให้สิทธิแก่พระราชาราชกรอย่าง สมบูรณ์ ในอันที่จะแสดงความคิดเห็นในการบ้านเมือง” และแสดงความชื่นชมว่า “คณะราษฎร ได้ยกภูเขาทั้งลูกผ่านพระเจ้าแผ่นดินไปแม้โดยใกล้ขีด ก็มีได้กระทำ อากาการชวนเซให้กระทบกระทั่งพระวรกายของพระองค์ คณะราษฎรได้ผ่านพระองค์ ไปด้วยความเคารพ” จากนั้น ก็สรุปว่า การปฏิวัติครั้งนี้ เป็นไปเพื่อความดีงาม ของ “คนไทย ชาตินไทย บ้านไทย เมืองไทย” ไม่ใช่เพียงแต่ในวันนี้เท่านั้น แต่จะเป็น มรดกตกทอดไปในอนาคตด้วย

การสนับสนุนของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ที่มีต่อ “คณะรักษาชาติ” ที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง มิได้เป็นเพียงการแสดงท่าทีเห็นด้วยกับการปฏิวัติเท่านั้น แต่ยัง นำเสนออย่างชัดเจนถึงอุดมการณ์แห่งการปฏิวัติ ดังนั้น กุหลาบจึงได้เขียนบทความ 3 ตอนครั้งใหม่ โดยบทความแรกนั้น ลงใน *ศรีกรุง* ฉบับวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ในชื่อว่า “สมรรถภาพของสยามใหม่ที่ไหน” เขาได้เสนอว่า ชีวิตของประเทศนั้นควรจะผูกไว้กับความจริง และชี้ให้เห็นว่า ในอดีตที่ผ่านมา นั้น ราษฎร สยามถูกรบอบรมให้เชื่อมั่นในเรื่องชาติกำเนิดของบุคคลมากเกินไป ดังนี้

ตลอดเวลา 150 ปี ในอายุของกรุงเทพมหานคร เราได้รับการอบรม ให้มีความเชื่อมั่นและเคารพบูชาในชาติกำเนิดของบุคคล พอเรามีเตียงสา ที่จะเข้าใจความหมายของคำพูดได้ ปู่ย่าตายายก็อบรมสั่งสอนให้เราบูชา ชาติกำเนิดของบุคคล ท่านให้บูชาทุกคนที่กำเนิดมาในสกุลของราชวงศ์ จักรี ท่านให้เราเรียกผู้เป็นประมุขของชาติไทยว่า เจ้าชีวิต เราถามว่า ทำไมต้องเรียกเจ้าชีวิต ท่านตอบว่าเจ้าชีวิตสามารถที่จะสั่งตัดหัวใคร ๆ ได้ ตั้งแต่นั้นมาเราก็กลัวเจ้าชีวิต เรากลัวทุก ๆ คนที่เป็นพี่น้องของเจ้าชีวิต เรา กลัวโดยไม่มีเหตุผล เรากลัวเพราะถูกรบอบรมมาให้กลัว เราเรียกทุก ๆ คนใน ครอบครัวอันใหญ่ที่สุดนี้ว่า เจ้านาย เมื่อเราพูดถึงเจ้านาย เราจะต้องพูด ว่าเจ้านายที่เคารพทุกครั้งไป กฎหมายไม่ได้บังคับให้เราพูด แต่จารีต ประเพณีและการอบรมบังคับให้เราพูดเอง

เราพากันเคารพบูชาเจ้านาย เพราะเจ้านายเป็นผู้บันดาลให้เกิดความสำเร็จแทบทุกชนิด ทุก ๆ คนที่หวังความสุข พยายามอยู่ในโอวาท และ ในความรับใช้ของเจ้านาย เราพากันพิศวงงงงวยในความสามารถของท่าน เราคิดว่าถ้าชาติครอบครัวของท่านเสียครอบครัวเดียว สยามจะต้องล่มจม ไม่มีใครปกครองประเทศได้ดีเท่าพวกท่าน ดังนั้นเราจึงถือความเชื่อมั่น กันมาว่า สิ่งสำคัญในตัวบุคคลคือ ชาติกำเนิด ผู้ที่เกิดมาเป็นเจ้านาย จะ

ต้องเป็นที่เคารพทุกคนเจ้านายจะต้องเป็นคนดีทั้งนั้น จะเป็นคนชั่วไม่ได้เลย
นอกจากพวกเจ้านายแล้ว เราไม่เชื่อในความรู้ความสามารถของใคร เรา
ไม่เชื่อว่าบุคคลอื่นจะบันดาลให้เกิดความสำเร็จได้

ต่อมาใน ศรีกรุง ฉบับวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 กุหลาบ สายประดิษฐ์
ได้เสนอบทความตอนที่ 2 ที่ชัดเจนมากขึ้นในบทความที่ชื่อว่า “ชาติกำเนิดไม่ใช่
สมรรถภาพของคน” โดยมีความขยายว่า “พระพุทธเจ้าสอนไม่ให้ยึดบุคคลเป็นหลัก
พระราชวงศ์อาจมีทั้งที่ฉลาดและโง่” ในส่วนนี้ กุหลาบ อธิบายเพิ่มเติมว่า

ตามความอบรมที่เราได้รับสืบทอดกันมาทำให้เราเชื่อกันโดยมากว่า
พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายทุกองค์เป็นผู้ทำอะไรไม่ผิด ทุกสิ่งทุกอย่างที่
ท่านทรงกระทำ พวกเรายอมรับกันว่าเป็นสิ่งถูกต้องดีงามอยู่เสมอ
ครอบครัวของราชวงศ์จักรีเป็นป้าปมุตี คือ เป็นผู้พ้นจากบาป ไม่เคย
ทำอะไรผิดและจะไม่ทำผิดเรารับรองคดีอันนี้โดยอาการที่เราไม่ดำเนิน หรือ
หักท้วงการกระทำทุกอย่างของพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ เราทำตัว
เหมือนลิวล้อตามโรงจิว คือ ร้องฮ้อทุกครั้ง ไม่ว่าตัวจิวหัวหน้าจะพูด
อะไรออกมา

แท้จริงพวกเจ้านายก็เป็นมนุษย์ปุถุชนเหมือนอย่างพวกเราๆ นี้เอง
ย่อมจะข้องอยู่ในกิเลสอาสวะ มีราคะ โลภะ โทสะ โมหะ ดุจคนทั้งปวง เมื่อ
บุคคลในครอบครัวทั้งหลายอื่น ซึ่งมีอยู่ไม่กี่คนในครอบครัวหนึ่ง ก็ยังมี
คนดีคนชั่ว คนทำถูก ทำผิด คลุกคละปะปนอยู่ด้วยกันทั้งสิ้นฉะนี้ เหตุใด
ครอบครัวของเจ้านาย... จึงกลายเป็นคนดีคนทำถูกไปเสียทั้งหมด

กุหลาบได้วิพากษ์ว่า การนับถือชาติกำเนิดในลักษณะเช่นนี้ เป็นการฝ่าฝืน
ความเป็นจริง และขัดกับหลักธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์ไม่ได้สอน
สาวกให้ยึดเอาชาติกำเนิดหรือตัวบุคคลเป็นเครื่องวินิจฉัย ดังนั้น การยกเอาชาติ
กำเนิดมาเป็น “เครื่องชั่งน้ำหนัก” จึงถือว่า “เป็นการหลงผิดอย่างมมงาย” กุหลาบ
ก็ได้เสนอต่อไปว่าการเชื่อถือในชาติกำเนิดนี้เองทำให้พระราชวงศ์อยู่ในฐานะอันสูงส่ง
แต่ปัญหาของพระราชวงศ์นี้เอง “เป็นเหตุให้สมบูรณาญาสิทธิราชของพระเจ้าแผ่นดิน
ดำเนินไปในทางผิดหวัง”

ถึงกระนั้น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็อธิบายอย่างชัดเจนว่า ข้อเสนอทั้งหมด
นี้ มิได้กระทำโดยมุ่งที่จะละเมิดเดชาานุภาพของกษัตริย์ โดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้ามิได้

ตั้งใจจะลบล้างพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์ใด ๆ ที่ได้มีอยู่กับประเทศสยาม ข้าพเจ้า
ย่อมรู้สึกในพระมหากษัตริย์คุณของกษัตริย์เป็นอย่างดี เพียงแต่ข้าพเจ้าตั้งใจจะ
ให้คนทั้งปวงตกหนักในความจริงว่า ชาติกำเนิดมิได้เป็นเครื่องวัดความดีความชั่ว
ความสามารถ และไม่สามารถของบุคคล” (ศรีกรุง 12 กรกฎาคม 2475: 1)

ต่อมา ในวันที่ 16 และ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็ได้
เสนอตอนที่ 3 ของบทความ ในชื่อว่า “ความเชื่อมั่นของสยามใหม่ อยู่ที่คุณวุฒิ
และคุณธรรมของบุคคล” โดยอธิบายว่า คุณวุฒิและคุณธรรมของบุคคลนั่นเอง
คือสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จอันชอบธรรม ไม่ใช่ชาตินิยมและวัยวุฒิ ข้อพิสูจน์
ของเขาก็คือ ความสำเร็จของการปฏิวัติ 24 มิถุนายน ซึ่งกระทำการโดยคนรุ่นหนุ่ม
ที่ไม่สูงด้วยวัยวุฒิ และมีได้มีชาตินิยมอันสูงส่ง กุหลาบชี้ว่า “เราเรียกแผนการ
ปกครองของคณะราษฎร ว่าเป็นการกระทำที่ชอบธรรมได้เต็มปาก การเรียกร้อง
สิทธิและเสรีภาพ และสมภาพ อันผู้เรียกร้องพึงมีพึงได้นั้น ใครเล่าจะบังอาจคัด
ค้านว่า เป็นการกระทำที่มีชอบด้วยทำนองคลองธรรม” และเสนอต่อไปว่า “บุคคล
ที่ทำกรรมดีเท่านั้น จึงควรได้รับการยกย่องสรรเสริญ เราพึงเคารพบูชาความดีและ
ความสามารถของคนเป็นข้อใหญ่ โดยไม่ต้องใส่ใจว่าคน ๆ นั้นจะเป็นใคร” เพราะ
แม้กระทั่งเจ้านายที่ประกอบด้วยคุณวุฒิและคุณธรรม ก็มีสิทธิเสรีภาพเหมือนกับ
ราษฎรทั้งหลาย จากนั้นก็ได้อธิบายการปิดฉากของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่า

สมัยแห่งการโกหกต่อแหลเจ้าเอย ขอให้เจ้าได้ตายอย่างสนิทเถิด เจ้า
อย่าเพียงแต่สลบ เจ้าจงอย่าได้ห่วงใยในบุคคลที่รักของเจ้าเลย สมัยของ
ความสัตย์จริงจะเลี้ยงดูคนที่รักของเจ้าให้มีทั้งความสุขและความเจริญ ถ้า
เขาจะไม่ทำตัวเป็นปรปักษ์กับสมัยของเรา เจ้าจงตายให้สนิทและไปเกิดใน
นรก ซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเจ้าเถิด ประเทศสยามได้กล่าวคำอำลา
เจ้าแล้ว (ศรีกรุง 17 กรกฎาคม 2475: 5)

หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ซึ่งเป็น
หนึ่งในกลุ่มเจ้านายที่สนับสนุนการปฏิวัติ ต้องการที่จะออกหนังสือพิมพ์การเมือง
เพื่อเสริมสร้างความรู้ในด้านประชาธิปไตยแก่ประชาชน จึงได้ชักชวนให้กุหลาบ
สายประดิษฐ์ เข้ารับตำแหน่งบรรณาธิการ และชักชวนเพื่อนของกุหลาบหลายคน
ร่วมในกองบรรณาธิการด้วย หนังสือพิมพ์นี้ออกฉบับปฐมฤกษ์ ในวันที่ 1 ตุลาคม
พ.ศ. 2475 และกลายเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับสำคัญในสมัยแห่งการบริหารของคณะ
ราษฎร ต่อมา เมื่อนายกรัฐมนตรีพระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) ได้

ใช้อำนาจละเมิดรัฐธรรมนูญ โดยการประกาศปิดสภาราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญ บางมาตราในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 แล้วปกครองประเทศโดยกฎหมายที่ออก โดยคณะรัฐบาล ขณะนั้นกุหลาบในฐานะบรรณาธิการ *ประชาชาติ* ก็ได้คัดค้านการ ดำเนินการเช่นนั้นอย่างแข็งขัน และเรียกร้องให้เปิดสภาโดยเร็ว จนในที่สุด พระยามโนปกรณัม นายกรัฐมนตรี และ พลเรือโท พระยาราชวังสัน รัฐมนตรีกลาโหม ได้เรียกตัวกุหลาบเข้าพบ เพื่อขอให้ยุติการแสดงท่าทีเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาล แต่ไม่ ประสบผล ดังนั้น วันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2476 รัฐบาลจึงสั่งปิดหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* แต่กระนั้น ในวันรุ่งขึ้น คือ วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เกิดการยึด อำนาจ โดย พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา พันโท หลวงพิบูลสงคราม และ นาวา โท หลวงศุภชลาศัย เป็นผู้นำ เพื่อให้มีการเปิดประชุมสภาราษฎร และฟื้นฟูรัฐธรรมนูญ หนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* จึงรอดพ้นจากการถูกปิดไปได้ (ทวีป วรดิลก 2544: 19)

แม้ว่าจะได้เข้าทำงานเป็นนักหนังสือพิมพ์แล้ว กุหลาบก็ยังคงเขียนนวนิยาย เช่น เรื่อง *ผจญบาป* (2477) ที่เป็นนวนิยายรักที่สะท้อนคุณธรรมและความ เป็นสุภาพบุรุษของมนุษย์ คุปตวสุ ที่ต้องผจญกับความผิดที่ตนไม่ได้เป็นผู้กระทำ และ ในที่สุดเรื่องก็คลี่คลาย และมนุษย์ก็ได้รับผลจากความดีนั้น ในระหว่างนี้ กุหลาบ ก็ได้ลาบวชที่วัดเบญจมบพิตรหนึ่งพรรษาใน พ.ศ. 2477 เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับ มารดา ก่อนที่จะสมรสกับนางสาวชนิด ปริญญากุล¹³ ซึ่งจบจากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต่อมากุหลาบได้เขียนลำนำสั้นเรื่อง “แม่ทำอะไรบ้าง หนอ” สะท้อนถึงความผูกพันกับมารดา ลำนำเรื่องนี้รวมพิมพ์ในหนังสือ *แม่จำ* ซึ่งเป็นหนังสือชุมนุมบทกวี พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพของคุณแม่บุญเกิด ปาจิณพยัคฆ์ มารดาของหลวงสารานุกรมประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) ใน พ.ศ. 2478 ซึ่งในเนื้อหาของ ลำนำ กุหลาบได้เขียนยกย่องความเป็นแม่ว่า แม่ได้ทำงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุด โดยไม่มีใครมองเห็น และที่น่าสนใจก็คือ การที่กุหลาบเปรียบเทียบผลงานที่ยิ่ง ใหญ่ของแม่ กับงานสำคัญจำนวนมากในโลก เช่น การค้นพบอเมริกาของโคลัมบัส การค้นพบยาแก้พิษสุนัขบ้าของหลุยส์ ปาสเตอร์ การค้นพบเครื่องจักรไอน้ำของเจมส์ วัตต์ การรวมอาณาจักรเยอรมนีของบิสมาร์ก และยังพ่วงท้ายด้วยงานของ “ท่าน เจ้าคุณพหลฯ และคณะ” ที่ทำให้ประเทศสยามได้มีรัฐธรรมนูญขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่า

¹³ ชนิด ปริญญากุล เป็นธิดาของ ขุนชาญฤกษ์ เกิดเมื่อ 15 มกราคม พ.ศ. 2456 เป็น นักเขียนและนักแปลวรรณกรรมด้วยนามปากกาว่า “จูเลียต”.

กุหลาบยังถือว่าการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เป็นการกระทำที่ยิ่งใหญ่อยู่เสมอ

พ.ศ. 2479 พันเอก หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหม มีบทบาททางการเมืองมากยิ่งขึ้น ได้เกิดปัญหาในกองบรรณาธิการเพราะฝ่ายของ พันเอก หลวงพิบูลสงคราม เห็นว่า *ประชาชาติ* แสดงท่าทีสนับสนุน พันเอก พระยาทรงสุรเดช ซึ่งเป็นคู่แข่งทางการเมืองของตน เพื่อไม่ให้ความขัดแย้งถึงขั้นแตกหัก กุหลาบสายประดิษฐ์ จึงลาออกจากราชการและเดินทางไปดูงานที่หนังสือพิมพ์ *อาซาฮี* ประเทศญี่ปุ่นเป็นเวลา 6 เดือน ในระหว่างเดือนพฤษภาคม-พฤศจิกายน พ.ศ. 2479 ซึ่งในโอกาสนี้เอง ที่เขาได้เก็บข้อมูลมาเขียนนวนิยายเรื่องสำคัญ คือ เรื่อง *ข้างหลังภาพ* ลงในหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* ใน พ.ศ. 2480

นวนิยายเรื่อง *ข้างหลังภาพ* นี้ เป็นเรื่องรักสะเทือนใจที่เป็นที่นิยมที่สุดของศรีบูรพา เพราะได้รับการตีพิมพ์จำนวนมากกว่า 36 ครั้ง นวนิยายเรื่องนี้ สะท้อนถึงภาพของ หม่อมราชวงศ์กิริติ ซึ่งเป็นสตรีชั้นผู้ดีในสังคมเก่า ซึ่งมีแนวโน้มที่จะต้องอยู่เป็นโสดตลอดชีวิต แต่เนื่องจากปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไข ที่ทำให้เชื้อพระวงศ์มีโอกาสสมรสกับสามัญชน¹⁴ หม่อมราชวงศ์กิริติ จึงต้องเลือกแต่งงานเมื่ออายุ 35 ปี กับพระยาธิการบดี ที่เป็นขุนนางอายุ 50 ปี และเดินทางไปฮันนิมูที่กรุงโตเกียว ปรากฏว่า เธอได้ไปรู้จักกับนพพร นักเรียนไทยอายุ 22 ปี ที่ไปเรียนวิชาธนาคารที่ญี่ปุ่น และได้สนิทสนมกันจนกลายเป็นความรัก นพพรได้สารภาพรักกับหม่อมราชวงศ์กิริติขณะที่ทั้งคู่ไปเที่ยวธารน้ำตกที่มิดาเกะ แต่หม่อมราชวงศ์กิริติ แม้ว่าจะรักนพพรก็ตาม ก็ไม่อาจจะตอบรับความรักได้ ต่อมาเมื่อหม่อมราชวงศ์กิริติกลับมาประเทศไทย และเวลาผ่านไป 6 ปี ความรักของนพพรก็เลือนลางจืดจางลง จนเมื่อจบการศึกษาก็กลับมาแต่งงานกับสตรีคนอื่น ขณะที่หม่อมราชวงศ์กิริติ ยังคงยึดมั่นในความรัก ต่อมาเธอก็ล้มป่วยเป็นวัณโรค และเสียชีวิตพร้อมกับความรักนั้น ก่อนที่จะเสียชีวิต เธอได้มอบภาพเขียนธารน้ำตกมิดาเกะ ซึ่งเป็นภาพที่ระลึกแห่งความรัก ดังนั้น ความตายของหม่อมราชวงศ์กิริติ จึงถือเป็นการสะท้อนถึงการล่มสลายของชนชั้นสูงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

นอกจากนี้คือเรื่อง *ป่าในชีวิต* ซึ่งกุหลาบส่งลงพิมพ์เป็นตอน ๆ ในหนังสือ

¹⁴ ในสังคมก่อนการปฏิวัติ มีแต่เจ้านายผู้ชายเท่านั้น ที่สามารถรับเอาสตรีสามัญเป็นชายาได้ ส่วนเจ้านายผู้หญิงต้องสมรสกับเจ้านายด้วยกันเองเท่านั้น ไม่อาจลดองค์มาสมรสกับสามัญชนได้เลย หรืออีกนัยหนึ่ง ชายสามัญชนก็ไม่อาจที่จะอาจเอื้อมไปสมรสกับสตรีเชื้อพระวงศ์ได้ กฎระเบียบลักษณะนี้ ได้ถูกคณะราษฎรยกเลิกหลังการปฏิวัติ.

พิมพ์ สยามนิกร เมื่อ พ.ศ. 2480 ในเรื่องนี้กุหลาบได้แต่งตั้งให้ตัวเอกของเรื่อง คือ นายร้อยโทนิกร เสนีบริรักษ์ เป็นหนึ่งในนายทหารที่เข้าร่วมในกบฏบวรเดช และต้องถูกจับกุมติดคุกถึง 4 ปี แต่แก่นของนวนิยายเรื่องนี้ มิได้เกี่ยวข้องกับเรื่อง การเมืองโดยตรง และกุหลาบก็ไม่ได้ต้องการสะท้อนจุดยืนว่าจะสนับสนุนฝ่าย รัฐบาลคณะราษฎรหรือฝ่ายกบฏบวรเดช เพียงแต่ต้องการอธิบายผลกระทบทาง การเมืองต่อชะตากรรมของนิกร และความรักของเขากับนางเอกของเรื่องที่ชื่อ กันยา เรื่องนี้จบลงด้วยการเสียสละของนิกร ที่ตัดสินใจไปจากชีวิตของกันยา แต่ที่ น่าสนใจคือ ศรีบูรพาน่าจะเป็นคนแรกที่หยิบเอาเรื่องเหตุการณ์ทางการเมืองร่วม สมัยอันใกล้ตัวมาผูกเรื่องแต่งเป็นนวนิยาย ซึ่งยังไม่ปรากฏเห็นชัดในนวนิยายไทย สมัยก่อนหน้านี

วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2481 สนิท เจริญรัฐ และกลุ่มเพื่อนได้ก่อตั้ง หนังสือพิมพ์ *ประชามิตร* โดยมีบริษัทไทยวิวัฒน์ของนายวรกิจบรรหาร (พงษ์ รังควร) เป็นเจ้าของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ก็ได้เข้าร่วมงานด้วย ต่อมาเมื่อ *ประชามิตร* เป็นที่นิยม บริษัทไทยวิวัฒน์ก็ได้ออกหนังสือพิมพ์ *สุภาพบุรุษ* ขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง โดยกุหลาบเข้ารับตำแหน่งบรรณาธิการ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้จะมีบทบาทมากขึ้น ใน การวิจารณ์และท้วงติงรัฐบาล เมื่อ นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม เข้ารับตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา และเริ่มบริหารประเทศ ด้วยนโยบายรัฐนิยม พร้อมกับมีแนวโน้มในทางทหารนิยมเผด็จการมากขึ้น ที่เห็น ได้ชัดในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2483 คือ การที่รัฐบาลหลวงพิบูลสงคราม สนับสนุน ให้ยึดบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 เพื่อจะครองอำนาจไปอีก 10 ปี ในกรณี นี้ หนังสือพิมพ์ *สุภาพบุรุษ* ได้แสดงความเห็นว่า สภาผู้แทนราษฎรกำลังเอาสิทธิ ของประชากรไปจำหน่ายโอนโดยพลการ และเสนอความเห็น ว่า หากรัฐบาล ต้องการยึดบทเฉพาะกาลเพื่อจะบริหารประเทศต่อไป ก็ควรที่จะให้สิทธิแก่ประชา ชนในการเลือกตั้งรัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศอีกครั้ง เพราะจะเป็นหนทางเดียวที่ ทำให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นว่า รัฐบาลปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตย และเป็น รัฐบาลของประชาชนอย่างแท้จริง (นุศรา อะมะรัสเสถียร 2532: 81)

ต้นปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลหลวงพิบูลสงครามได้รับชัยชนะในสงคราม อินโดจีน และได้ดินแดนคืนจากฝรั่งเศส 4 จังหวัด ในโอกาสนี้ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ได้เลื่อนให้นายกรัฐมนตรีได้รับยศจอมพลคนแรกหลัง พ.ศ. 2475 เป็นจอม พล หลวงพิบูลสงคราม กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็ได้เขียนวิจารณ์แนวนโยบายของ รัฐบาลที่โน้มไปในทางอำนาจนิยมและสนับสนุนญี่ปุ่น ต่อมาในระหว่างวันที่ 4 พฤษภาคม-11 มิถุนายน พ.ศ. 2484 ก็ได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง “เบื้องหลังการปฏิวัติ”¹⁵

ลงในหนังสือพิมพ์ สุภาพบุรุษ ในกรณีนี้ ได้นำมาสู่ความไม่พอใจแก่ผู้นำในคณะรัฐบาล จนในวันที่ 11 มิถุนายนนั่นเอง ได้มีการกล่าวโจมตีบทความนี้ทางวิทยุกระจายเสียงในรายการของนายมันนายคอง ซึ่งเป็นรายการโฆษณาของฝ่ายรัฐบาล โดยข้อโจมตีก็คือ การนำเบื้องหลังการปฏิวัติมาเสนอ จะทำให้ผู้ก่อการทุกท่านที่ยังมีชีวิตอยู่เกิดความกระดากใจ เพราะทุกท่านทำการปฏิวัติโดยเสียสละแล้วทุกอย่างโดยไม่หวังผลตอบแทน และยังเสนอด้วยว่า การเสนอเบื้องหลังการปฏิวัติจะก่อให้เกิดความรู้สึกกระทบกระเทือนแก่ความรู้สึกของคนบางหมู่บางคณะ แต่กฤษดาบ สายประดิษฐ์ ก็ได้ตอบโต้ข้อวิจารณ์เหล่านี้ และชี้ให้เห็นว่าเป็นข้อโจมตีอันไร้เหตุผล

จนกระทั่ง ในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2484 สมาชิกในสภาราษฎร ต้องตั้งข้อถามในทำนองประท้วงต่อรัฐบาล ในเรื่องเกี่ยวกับการที่รายการนายมันนายคองโจมตีบทความเรื่อง “เบื้องหลังการปฏิวัติ” และทำให้นายกรัฐมนตรีต้องตอบต่อข้อถามในเรื่องนี้ต่อสมาชิกสภาอย่างเป็นทางการ แม้จะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้แล้วหนังสือพิมพ์ สุภาพบุรุษ ก็มีได้มีทำที่อ่อนข้อ จนนายกรัฐมนตรีต้องมีจดหมายส่วนตัวมาถึงกฤษดาบ 2 ฉบับ ในวันที่ 17 มิถุนายน และ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 โดยแสดงถึงน้ำใสไมตรีอันปลอบประโลมใจของหลวงพิบูลสงคราม แต่กฤษดาบได้เขียนตอบไปว่า “ถึงแม้มีความผูกพันฉันท์ไมตรีและนับถือกันดีอยู่ แต่ตราบเท่าที่อยู่ในหน้าที่แล้ว เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญที่ต้องวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ข้าพเจ้าก็จำเป็นต้องกระทำต่อไป” (กฤษดาบ สายประดิษฐ์ 2490: 13)

นอกจากนี้ กฤษดาบ สายประดิษฐ์ และหนังสือพิมพ์ สุภาพบุรุษ ยังแสดงบทบาทในการคัดค้านการแทรกแซงเสรีภาพส่วนบุคคล เช่น ในเรื่องการแต่งกายสวมหมวก กินหมาก และบังคับมารยาท เป็นต้น และที่สำคัญคือ การคัดค้านการที่รัฐบาลจะฟื้นฟูบรรดาศักดิ์กันอย่างมโหฬาร ซึ่งกฤษดาบ (2490: 13) ได้เล่าเรื่องนี้ว่า “มีความดำริกันว่า จะสถาปนาท่านผู้นำและสมัครพรรคพวกบริวารขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพญา เจ้าพญา ท่านพญา รวมทั้งสมเด็จเจ้าพญาหญิง เจ้าพญาหญิง ท่านพญาหญิง เป็นลำดับ เมื่อปรากฏรูปความคิดเห็นของนักปฏิวัติจอมพลและกลุ่มจอมพลออกมาดังนี้ ข้าพเจ้าก็เห็นแน่แน่ว่า จอมพลและนักปฏิวัติกลุ่มนั้น ได้ประหาร

¹⁵ บทความนี้ เดิมใช้ชื่อว่า ‘เบื้องหลังการปฏิวัติ’ เพราะในขณะที่เขียนเมื่อ พ.ศ. 2484 การปฏิวัติยังมีครั้งเดียว ต่อมาเมื่อมีการก่อการรัฐประหารและปฏิวัติอีกหลายครั้ง หนังสือที่ตีพิมพ์ใหม่ จึงเดิม 2475 ลงไป เพื่อให้เป็นที่เข้าใจชัดเจน (ทวีป วรดิลก 2545: 145).

อุดมคติของเขาวินาศย่อยยับสิ้นเชิงลงแล้ว เราได้ให้โอกาสนานพอแก่คนพวกนั้นที่จะปรับปรุงความคิดเห็นของเขาเสียใหม่ แต่เขามีแต่จะรุดหน้าไปในทางที่มีใช่เป็นที่นัดพบของเราตามที่เขาได้สัญญา และเราก็ได้รับเอาสัญญานั้น นับตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน 2475 ฉะนั้น เราก็จำเป็นต้องหันหลังให้กัน แม้ว่าจะได้มีไมตรีต่อกัน”

กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนบทความคัดค้านเรื่องนี้ โดยใช้นามแฝงว่า “อิสสรชน” ในบทความ 2 ตอน ชื่อ “ระบบหัวโชน” ซึ่งเผยแพร่ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 ในบทความนี้ กุหลาบได้เสนอข้อคัดค้านอย่างตรงไปตรงมา ตอนหนึ่งว่า “ในขณะที่ได้พิจารณาตัดทอนฐานันดรของพวกเจ้าลงไป ซึ่งเท่ากับเป็นการวางรูปนโยบายในทางกวาดล้างพวกเทวดาออกไปจนชุมนุมตนเอง ทางราชการก็ได้พิจารณาส่งเสริมในเรื่องบรรดาศักดิ์ไปพร้อมกัน ซึ่งถือได้ว่า เป็นการตั้งศักราชขุนนางกันขึ้นใหม่ เป็นการสถาปนาเทวดาขึ้นอีกพวกหนึ่งในชุมชนมนุษย์” (อ้างใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี 2548 ข: 75-76)

ด้วยทัศนคติเช่นนี้ นำมาสู่การที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์จะถูกจับกุมเข้าคุกครั้งแรก ทั้งนี้เหตุการณ์สืบเนื่องมาจากการที่ญี่ปุ่นบุกเข้าประเทศไทย ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตัดสินใจยอมให้ญี่ปุ่นผ่านแดนและร่วมมือกับญี่ปุ่น ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2485 ได้มีกลุ่มคนไทยผู้รักชาติ ใช้นามว่า คณะไทยอิสสระ ออกใบปลิวต่อต้านญี่ปุ่น และโจมตีรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามว่า ยอมตกเป็นเครื่องมือของญี่ปุ่น รัฐบาลหวาดระแวงสงสัยนักหนังสือพิมพ์ว่าอยู่เบื้องหลังการทำใบปลิว ในวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2485 นายกรัฐมนตรีจึงได้สั่งให้จับกุม กุหลาบ สายประดิษฐ์, อารีย์ ลีวีระ, ขจร สหัสสจินดา, เฉวียง เศรษฐทัต, หม่อมหลวงฉัตร อิศรศักดิ์, เล็ก ศิริสัมพันธ์, ดำริห์ ปัทมะศิริ, สุรีย์ ทองวานิช และคนอื่น ๆ ในข้อหาต้องสงสัยว่า จะเป็นผู้พิมพ์ใบปลิวแจก แต่ต่อมา ปลายเดือนมกราคม พ.ศ. 2485 ทางกรมตำรวจได้จับกุมนายเล้ง โบราณวงศ์ สมาชิกคณะคอมมิวนิสต์สยาม ในขณะที่กำลังเตรียมใบปลิวไทยอิสสระฉบับที่ 2 จึงได้ทราบว่า กลุ่มนักเขียนที่จับมาไม่ใช่ไทยอิสสระ กุหลาบและนักหนังสือพิมพ์คนอื่น ๆ จึงถูกปล่อยตัว แม้กระนั้นทางการรัฐบาลก็ยังคงคุมขังกุหลาบเอาไว้ถึง 84 วัน กว่า จะปล่อยตัวก็เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2485 แล้ว¹⁶

¹⁶ สำหรับนักหนังสือพิมพ์คนอื่น ๆ ก็ถูกปล่อยตัวโดยปราศจากมลทินเช่นกัน นอกจาก ดำริห์ ปัทมะศิริ และ สุรีย์ ทองวานิช ที่ยังถูกขังอยู่ และต่อมาทั้ง 2 คนถูกศาลพิพากษาให้จำคุกด้วย ส่วน เล้ง โบราณวงศ์ ถูกจำคุกจนสิ้นสงคราม.

ใน พ.ศ. 2486 กุหลาบ สายประดิษฐ์ก็สอบได้วิชาธรรมศาสตร์บัณฑิต จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ระหว่างนี้เป็นช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และขาดแคลนกระดาษจากเงื่อนไขสงคราม ดังนั้น รัฐบาลจึงได้เข้าควบคุมการทำหนังสือพิมพ์ จนทำให้หนังสือพิมพ์หลายฉบับต้องปิดกิจการ และที่เหลืออยู่ก็ต้องลดหน้ากระดาษ *ประชามิตร* และ *สุภาพบุรุษ* จึงต้องยุบรวมเป็นฉบับเดียว และยังคงดำเนินกิจการมาจนถึงหลังจากที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามสิ้นวาระลง เพราะแพ้คดีในสภาเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2487 หลังจากนั้น บรรยากาศทางการเมืองไทยก็เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น กุหลาบได้สะท้อนถึงบรรยากาศการสิ้นสุดของรัฐบาลพิบูลสงคราม ในบทความชื่อ “เสรีภาพ” ซึ่งพิมพ์ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2487 ขึ้นต้นว่า “ภายหลังที่เสรีภาพได้ถูกล่ามโซ่ไว้นานปี และได้มีผู้มาปลื้อมพันธนาการออก ประชาชนก็ได้อำแขนโอบกอดเชยชมเสรีภาพอีกครั้ง” (อ้างใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี 2548 ข: 75-76) จากนั้น ก็ได้อธิบายต่อในบทความเรื่อง “ความกาลีแห่งอำนาจ” โดยใช้นามปากกาว่า “อิสสระชน” ซึ่งเขียนในเดือนเดียวกัน ตอนหนึ่งว่า “ประเทศไทยในปี พ.ศ. 2475 ก็ได้รับเอาระบอบประชาธิปไตยมาใช้แทนระบอบเก่า ด้วยความมุ่งประสงค์ที่จะกำจัดความกาลีแห่งอำนาจเหมือนกัน แต่โดยที่ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยยังเยาว์วัยนัก และทั้งได้รับการฟูฟักรักษาจากประชาชนไม่เพียงพอ อีกทั้งน้ำหนักแห่งความซื่อสัตย์ต่อแผ่นดินของมวลอำนาจไทยก็มีไม่พอ ระบอบประชาธิปไตยของไทยจึงแทบจะทลายไม่มีขึ้นดี ด้วยการบดขยี้ของอำนาจ” (เรื่องเดียวกัน: 107)

ต่อมา เมื่อสงครามโลกยุติลงในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2488 รัฐบาลพลเรือนที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ มีบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศ หนังสือพิมพ์ก็ยังคงสามารถเสนอข่าวสารได้อย่างอิสระ ในระยะนี้เอง กุหลาบได้เขียนบทความสดุดี พลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2490 ปรากฏว่า กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้รับความช่วยเหลือจากปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ให้กู้เงินธนาคารเอเชีย ไปศึกษาด้านรัฐศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยเมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลีย เขาจึงออกเดินทางไปออสเตรเลียในวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2490 และในระยะเวลาที่เขาอยู่ในออสเตรเลียนี้เอง คณะทหารบก ที่นำโดย พลโทผิน ชุณหะวัณ และ พันเอกกาจ กางสงคราม ได้ก่อการรัฐประหารโค่นรัฐบาลพลเรือน ในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 จากนั้น ต่อมา ก็ได้เชิญ จอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2491

จากเรื่อง จนกว่าเราจะพบกันอีก ถึง แลไปข้างหน้า

กุหลาบ สายประดิษฐ์เรียนอยู่ในออสเตรเลียเกือบ 2 ปี จนถึงวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 ก็เดินทางกลับ ซึ่งเป็นระยะที่รัฐบาลพลเรือนได้ถูกยึดอำนาจ โค่นล้มไปแล้ว และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังคงบริหารประเทศ แม้กระนั้น สภาพทางการเมืองยังคงเป็นไปตามระบบรัฐสภา และยังมีสิทธิเสรีภาพตามสมควร¹⁷ ในระยะนี้เป็นระยะที่แนวคิดสังคมนิยมเริ่มเผยแพร่ในสังคมไทยมากขึ้น ซึ่งเป็นผลสะท้อนจากการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน ที่น่าสนใจก็คือ กุหลาบก็ได้รับผลสะท้อนจากแนวคิดสังคมนิยมเช่นกัน หากแต่เป็นแนวคิดสังคมนิยมจากออสเตรเลีย เมื่อกลับมาจากออสเตรเลีย กุหลาบได้ตั้งสำนักพิมพ์ สุภาพบุรุษ ตีพิมพ์ผลงานของตน และได้เป็นนักเขียนประจำลงในนิตยสาร *อักษรสาส์น* ซึ่งมีสุภา ศิริमानนท์ เป็นบรรณาธิการ นิตยสารฉบับนี้ เป็นนิตยสารสำคัญที่เผยแพร่ความคิดแบบสังคมนิยมในระยะ พ.ศ. 2493-2495 ซึ่งกุหลาบก็เป็นคนหนึ่ง ที่ได้เข้าร่วมเผยแพร่แนวคิดสังคมนิยมด้วย โดยเข้ารับผิดชอบในแผนกวิชาการเมืองของนิตยสาร¹⁸ และที่น่าสังเกตคือ ในระยะหลัง พ.ศ. 2492 เป็นต้นไป กุหลาบ จะไม่เขียนอะไรที่ “ประสงค์เพียงแต่ความสนุกเพลิดเพลินที่สบอารมณ์เพียงอย่างเดียว” หากแต่มุ่งที่จะแต่ง “หนังสือที่บำรุงปัญญาความคิด” เป็นหลักงานเขียนที่สำคัญของกุหลาบในระยะนี้มีหลายเรื่อง เช่น เรื่องสั้นเรื่อง “คนพวกนั้น” (พ.ศ. 2493) *คำขานรับ* (พ.ศ. 2493)¹⁹ สารคดีเรื่อง *ข้าพเจ้าได้เห็นมา* (พ.ศ. 2494)

¹⁷ ที่น่าสังเกต คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และคณะรัฐประหาร ยังไม่ได้ใช้มาตรการเผด็จการในระยะ พ.ศ. 2491 จนถึงหลังจากรัฐประหาร พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 จึงมีลักษณะเผด็จการมากขึ้น ดู (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ 2534: บทที่ 3).

¹⁸ การเผยแพร่ลัทธิมาร์กซ์ในสังคมไทยก่อนหน้านี้ ยังอยู่ในกลุ่มคนจีนและลูกหลานจีนเป็นส่วนใหญ่ จนถึงระยะหลังการปฏิวัติจีน พ.ศ. 2492 จึงทำให้ลัทธิมาร์กซ์เป็นที่สนใจของปัญญาชนในสังคมไทยมากขึ้น การออกนิตยสาร *อักษรสาส์น* ของ สุภา ศิริमानนท์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2492 จะมีส่วนสำคัญอย่างมากในการสร้างขบวนการลัทธิมาร์กซ์ในหมู่ปัญญาชนไทย.

¹⁹ เรื่อง *คำขานรับ* เป็นเรื่องสั้นที่ส่งผลสะท้อนอย่างมากในยุคก่อนและหลัง 14 ตุลา พ.ศ. 2516 เนื้อหาของเรื่องกล่าวถึงนักศึกษาหนุ่มปีสุดท้ายชื่อ ทนง ที่ตั้งคำถามกับระบบการศึกษา และในที่สุดก็ปฏิเสธปริญญาแล้วแสวงหาเส้นทางชีวิตใหม่ ที่จะนำเอาอนาคตอันแจ่มใสมาให้แก่นุชนุษชาติ บทความนี้ถูกนำมาตีพิมพ์ใหม่หลายครั้งในหนังสือของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในสมัยนั้น.

และเรื่องแปลเรื่อง เขาถูกบังคับให้เป็นขุนโจร (พ.ศ. 2495) เป็นต้น

ใน พ.ศ. 2493 กุหลาบ สายประดิษฐ์ จึงได้แต่งนวนิยายเรื่อง จนกว่าเราจะพบกันอีก ซึ่งถือได้ว่าเป็นนวนิยายเพื่อชีวิตเล่มแรกในสังคมไทย โดยแถลงในจุดมุ่งหมายการแต่งว่า “นักเขียนเช่นเราๆ ไม่ต้องการอะไรยิ่งไปกว่า โอกาสที่จะได้เสนองานและความคิด ตามที่เขาเชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่ประชาคมที่เขาประสงค์จะได้” แม้ว่าเนื้อเรื่องของนวนิยายนี้ ดำเนินไปด้วยการสนทนา แต่ก็สะท้อนถึงการพัฒนาความคิดของกุหลาบ ที่อธิบายการเปลี่ยนความคิดของตัวเองละครเอก คือ โโกเมศ นักเรียนไทยในออสเตรเลีย ที่ได้รับผลสะท้อนจากนักอุดมคติหญิงชาวออสเตรเลีย ชื่อ แนนซี เฮนเดอร์สัน ทำให้เปลี่ยนจากการดำเนินชีวิตแบบหนุ่มเสเพล มาสู่การเป็นนักอุดมคติที่มีความรักในมวลมนุษยชาติ และเปี่ยมไปด้วยความหวังที่จะกลับมาผลักดันสังคมไทย ให้เปลี่ยนไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น ดังที่กุหลาบได้เสนอการเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับความรักของโกเมศว่า “สิ่งที่เรียกว่าเป็นความรักสำหรับชายหญิงนั้น ถ้ามีก็เป็นความรักวงแคบๆ นิดเดียว แนนซีได้มาสอนให้ฉันรู้จักความรักที่แผ่กว้างออกไปในชุมชนมนุษย์ ความรักที่พึงให้แก่มนุษย์ผู้เกิดมาอาภัพยากจนชั้นแค้น” และในนวนิยายเล่มนี้ ก็ได้วิพากษ์ความล้าหลังและไม่เท่าเทียมกันในสังคมไทยไว้ด้วย ดังคำบรรยายของโกเมศตอนหนึ่งว่า

โคโรธี เธอคงจะได้เห็นแล้วว่า ในประเทศไทยแลนด์อันอำไพด้วยแสงเดือนแสงตะวัน อันขึ้นบานด้วยอากาศสดบริสุทธิ์ และความรำเพยพริวของลมเย็น อันระรินตาด้วยสีเขียวข่มของต้นข้าวและใบไม้ อันได้รับประกันอดหยากจากความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินนั้น ในอีกด้านหนึ่ง คือ การปฏิบัติต่อชีวิตของเพื่อนมนุษย์ในประเทศอันน่าพาสูกนั้น เต็มไปด้วยความอัปลักษณ์โสโครกเพียงใด ด้วยอาศัยกลไกการปกครองและการจัดระเบียบสังคมอันเหี้ยมโหดเลือดเย็น และเต็มไปด้วยความอยุติธรรมอันน่าสยดสยองนั้น ชีวิตของคนเกือบทั้งประเทศถูกกดไว้ภายใต้ความต่ำทรามอันน่าทุเรศ มวลชนตั้ง 90 เปอร์เซ็นต์ของประเทศ... ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำเพียงเพื่อจะเอาชีวิตรอดไปวันหนึ่ง และต้องนำรายได้อันมีค่าแทบทั้งหมดนั้น ไปประเคนปรนปรือความสุขสำราญเหลือเฟือของคนส่วนน้อยนิดในเมืองหลวง และด้วยการถือโอกาสแห่งความสงบเสงี่ยม และน้ำใจโอบอ้อมอารีของประชาชนผู้อาภัพเหล่านั้น บรรดาพวกอัมหมิพิมัน จึงคงรื่นเริงสุขสำราญต่อไปอย่างลืมหูลืมตา โดยไม่คำนึงถึงการปันส่วนรายได้เสียใหม่แต่อย่างใดเลย ในบางครั้งคราวหรือบ่อยๆ ยังใช้อำนาจกดขี่

เหยียดหยามประชาชนผู้อำภัพเหล่านั้นเสียอีก (จนกว่าเราจะพบกันอีก: 47-48)

การอธิบายสังคมในลักษณะเช่นนี้ ความจริงเป็นการอธิบายด้วยทฤษฎีชนชั้นลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้ยอมรับในหลักการลัทธิมาร์กซ์แล้ว ทั้งที่ใน พ.ศ. 2493 ขบวนการลัทธิมาร์กซ์ในหมู่ประชาชนไทยเพิ่งจะเริ่มต้น กุหลาบเองก็มีส่วนร่วมโดยการเขียนเรื่อง “ระบบของการประชาธิปไตยของประชาชน” ลงใน *อักษรสาส์น* เดือนกันยายน พ.ศ. 2492 บทความนี้แปลมาจากเรื่อง People’s Democratic Dictatorship ของเหมาเจ๋อตง ซึ่งได้แถลงในโอกาสครบ 28 ปีของพรรคคอมมิวนิสต์จีน วันที่ 30 มิถุนายน ค.ศ. 1949 ซึ่งตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ *China Digest* ต่อมา กุหลาบก็ได้เขียนเรื่อง “ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิส” ลงพิมพ์ในนิตยสารอักษรสาส์น ใน พ.ศ. 2493²⁰

นอกจากนี้ ในเรื่อง *จนกว่าเราจะพบกันอีก* กุหลาบก็ได้อธิบายความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ไว้ว่า “ในประเทศของฉันทน์ สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้ที่เป็นเสนาบดีหรือรัฐมนตรี มีเงินเดือนขนาดคนงานชั้นส่งนมส่งขนมปังรวมกันราว 150 คนเห็นจะได้ และถ้าเทียบกับรายได้ของพวกเขาแล้ว เสนาบดีคนหนึ่งได้รับเงินเดือนเท่ากับรายได้ของชาวนาประมาณ 400 หรือ 500 คนรวมกัน” (จนกว่าเราจะพบกันอีก: 45)

จากนั้น ก็ได้เสนอทัศนคติในเชิงวิจารณ์ผู้ก่อการคณะราษฎรว่า

ผู้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็เพียงแต่ไล่ผู้มีอำนาจชุดเก่าไปแล้ว ตัวเขาก็ขึ้นนั่งบัลลังก์แทน ในขั้นต้นก็ดูว่าเขาได้พยายามจะชำระล้างความโสโครกอยู่เหมือนกัน แต่ในไม่ช้าความโลภและความเห็นแก่ตัวก็ค่อย

²⁰ เรื่อง *ปรัชญาของลัทธิมาร์กซิส* นี้ กุหลาบเรียบเรียงจากคำบรรยายของเอมิล เบิร์น (Emile Burns) ได้ถูกนำมารวบรวมและตีพิมพ์เป็นเล่มโดย แนวร่วมนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2517 รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน (2522: 103-104) ได้อธิบายว่า บทความชุดนี้มีทั้งหมด 18 บทความ แต่คณะผู้จัดพิมพ์ “มิได้ปรึกษาผู้รู้หรือผู้เกี่ยวข้อง” จึงนำมาตีพิมพ์เพียง 6 บทความสุดท้ายเท่านั้น ทำให้ข้ามเนื้อหาที่น่าสนใจของบทความชุดนี้ไป เช่น “ทฤษฎีการเมืองตอนลัทธิโซเชลลิสม์” หรือ “ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจและสังคม” เป็นต้น.

งอกงามขึ้นในจิตใจของเขา ในที่สุดเขาก็หลงติดอยู่ในวิมาน ดังนั้น แทนที่จะทำลายวิมานอันเป็นสัญลักษณ์แห่งความอยุติธรรม เขากลับเรียกหาความร่วมมือกับผู้ที่อยู่ในวิมานนั้นมาก่อน และรวบรวมกำลังกันเข้ารักษาวิมานนั้นไว้อย่างแข็งแรง (จนกว่าเราจะพบกันอีก: 46)

ปัญหาทางการเมืองสำคัญใน พ.ศ. 2493 ก็คือ การที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตัดสินใจที่จะเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ซึ่งกุหลาบ สายประดิษฐ์ มีท่าทีคัดค้านมาตั้งแต่แรก ต่อมาในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2493 รัฐบาลตัดสินใจเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาอย่างเป็นทางการ โดยมีการลงนามในสัญญามิตรภาพและความร่วมมือระหว่างกัน และยังแสดงเจตนาที่จะส่งทหารไทยไปช่วยสหรัฐอเมริการบในสงครามเกาหลี ทั้งนี้เพราะโดยทัศนะของรัฐบาลไทย ก็สร้างความเห็นในทางเดียวกับสหรัฐอเมริกาว่า สงครามเกาหลีเกิดขึ้นเพราะการรุกรานของคอมมิวนิสต์ โดยเกาหลีเหนือที่เป็นคอมมิวนิสต์รุกรานเกาหลีใต้ที่เป็นประชาธิปไตย ดังนั้น สหรัฐอเมริกาจึงต้องเข้าแทรกแซง เพื่อป้องกันการรุกราน ปราบกฏว่า ประเทศไทยก็เป็นประเทศแรกในเอเชียและเป็นประเทศที่สองต่อจากสหรัฐอเมริกา ที่แถลงว่าจะส่งทหารจำนวน 4,000 คน ไปร่วมรบในสงครามเกาหลี และต่อมาก็ได้ส่งข้าว 40,000 ตัน ให้แก่เกาหลีฝ่ายใต้ การดำเนินการเช่นนี้ไม่ได้เป็นที่เห็นพ้องของปัญญาชนที่ก้าวหน้าในสมัยนั้น ที่เห็นว่าการรวมเกาหลีเป็นเรื่องภายใน การที่สหรัฐอเมริกา ส่งทหารเข้าไป จึงเป็นสงครามรุกราน และเป็นการแผ่อำนาจ แทรกแซงกิจการภายในของประเทศอื่น เพราะกิจการในเกาหลี ไม่ได้มีอะไรเกี่ยวข้องกับสหรัฐอเมริกา และไม่มีอะไรเกี่ยวกับประเทศไทยด้วยซ้ำ ดังนั้น จึงเป็นการไม่ถูกต้อง ที่ไทยจะส่งทหารไปช่วยสหรัฐอเมริกาก่อการรุกราน ข้อเสนอสำคัญของกลุ่มปัญญาชนที่ก้าวหน้า ก็คือ การเรียกร้องให้ยุติสงคราม และแก้ปัญหาเกาหลีด้วยสันติวิธี

แต่กระนั้น รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ยังคงดำเนินนโยบายส่งทหารไปรบในเกาหลีต่อไป ดังนั้น หนังสือพิมพ์ การเมืองรายสัปดาห์ ที่มี เจริญ สืบแสง (ขุนเจริญวรเวชช์) ส.ส. ปัตตานี เป็นเจ้าของ และ เพทาย โชติनुชิต ส.ส.ธนบุรี เป็นบรรณาธิการ ก็ได้เป็นแนวหน้าสุดที่เปิดการรณรงค์เพื่อสันติภาพและคัดค้านสงคราม ซึ่งมีการระบุเป้าหมายก็คือการคัดค้าน “การส่งพี่น้องทหารไทย ไปตายเพื่ออเมริกาในดินแดนอันไกลโพ้น” ต่อมา เจริญ สืบแสง ได้เป็นประธานจัดตั้ง “คณะกรรมการสันติภาพสากลแห่งประเทศไทย” ขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2494 กุหลาบ ได้เข้าร่วมในขบวนการนี้ด้วยและเป็นหนึ่งในผู้มีบทบาทสำคัญในการคัดค้านสงคราม

จึงได้รับเลือกให้เป็นรองประธานของคณะสันติภาพ

ในระหว่างนี้ คณะรัฐประหารได้ก่อการยึดอำนาจครั้งที่สองในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 และได้มีการตั้งรัฐบาลใหม่ ที่มีลักษณะเผด็จการมากยิ่งขึ้น โดยมี จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้นำ แต่ขบวนการสันติภาพก็ยังคงเคลื่อนไหวต่อไป ได้มีการรณรงค์ให้ประชาชนมาร่วมกันลงชื่อคัดค้านสงคราม และเสนอให้มีการแก้ปัญหาระหว่างประเทศโดยสันติวิธี ปรากฏว่าจนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2495 นั้น มีประชาชนมาร่วมลงนามเรียกร้องสันติภาพและคัดค้านสงครามนับแสนคน ซึ่งการลงนามเรียกร้องสันติภาพนี้ กุหลาบได้นำมาเล่าไว้ในเรื่องสั้น “ประกายใหม่ในดวงตาของเขา” ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ *ปียมิตร* วันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2494

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2495 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้รับเชิญจากแผนกปาฐกถา ของคณะกรรมการนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ให้ไปกล่าวปาฐกถาเรื่อง “ฐานะของสตรีตามที่เป็นมาในประวัติศาสตร์” ในบทปาฐกถานี้ กุหลาบได้แสดงทัศนะที่เห็นใจสตรีอย่างชัดเจน และชี้ว่า ฐานะของสตรีในอดีตที่ผ่านมา นั้น มิได้เท่าเทียมกับบุรุษ เขาได้ใช้ความรู้ในเชิงสังคมวิทยา มาอธิบายว่า สถานะของสตรีนั้นเสื่อมลงจากเงื่อนไขของชีวิตครอบครัวและชีวิตสมรส เพราะแต่เดิมาสังคมจะถือสตรีเป็นใหญ่ และนับการสืบสายแต่ทางฝ่ายหญิงเท่านั้น แต่เมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ยุคสังคมนิยม ผู้ชายชนชั้นนำได้เข้าครอบครองโภคทรัพย์ของสังคม อำนาจของผู้ชายที่มีอยู่เหนือผู้หญิงก็ถูกสถาปนาขึ้น และดำเนินไปในลักษณะเช่นนั้น กุหลาบได้ตั้งความหวังกับสังคมใหม่ และได้ชี้ว่า “เมื่อลัทธิสังคมนิยมได้แผ่ไพศาลไปทั่วโลกแล้ว ความชวนชวยพยายามที่จะยกฐานะของสตรีให้ทัดเทียมกับบุรุษ ก็เป็นไปในทางทะมัดทะแมงมากขึ้น” จากนั้น ก็ลงท้ายโดยการเรียกร้องให้สตรี “ก้าวออกมาจากสถานะของข้างต่ำหลัง” ออกมายืนเคียงข้างบุรุษ (กุหลาบ สายประดิษฐ์ 2495: 50-53) ซึ่งบทความนี้ น่าจะชี้ได้ว่า กุหลาบได้ละทิ้งทัศนะแบบสุภาพบุรุษ-ลูกผู้ชายแล้ว

ตั้งแต่เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา ได้เกิดภาวะแห้งแล้งอย่างรุนแรงในภาคอีสาน เพราะฝนไม่ตกตามฤดูกาล ดังนั้นคณะกรรมการสันติภาพสากลแห่งประเทศไทย จึงได้มีการตั้ง “คณะกรรมการสงเคราะห์ประชาชนภาคอีสานผู้อดอยาก” ขึ้น โดยมี กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นประธาน ได้ดำเนินการเผยแพร่ข่าวสาร และเรียกร้องให้ประชาชนช่วยกันบริจาคเงินและสิ่งของช่วยเหลือ โดยใช้หนังสือพิมพ์เป็นสื่อ ปรากฏว่ากรรมการสันติภาพได้รับสิ่งของมากมายรวมเป็นเงิน 50,000 บาท และเป็นเสื้อผ้า 21 กระสอบ ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้ กุหลาบสะท้อนเอาไว้ในเรื่องสั้นชื่อ “เขาคืน” ลงในหนังสือพิมพ์ *ปียมิตร* วันที่ 19 ตุลาคม

พ.ศ. 2495 ได้อธิบายที่มาของสิ่งเหล่านี้ว่า มีแต่คนยากจนเป็นส่วนใหญ่ ที่ยินดีที่จะช่วยพี่น้องในภาคอีสาน กล่าวคือ

เงินและสิ่งของที่มีราคามากมายเหล่านี้ไม่ได้มาจากเศรษฐีและคนมั่งคั่งหรือพวกคนใหญ่คนโตที่ไหน แต่มาจากคนธรรมดาสามัญที่เดินอยู่ตามถนนที่ยืนโทรรถเมล์และรถราง ที่นั่งพับๆตัว หรือกินข้าวราดแกง ที่อาศัยอยู่ตามบ้านเล็กเรือนน้อย เงินและสิ่งของเหล่านี้ ส่วนมากมาจากกรรมกรหรือคนงานที่ยากจน มาจากเยาวชน ผู้หญิง เสมียน พนักงาน ลูกจ้าง มาจากคนธรรมดาสามัญทั้งไทยและจีน มาจากสิ่งทีบุรุษผู้นั้นสรุปเรียกว่าประชาชน (ช่วย พูลเพิ่ม 2530: 204-205)

เรื่อง “เขาคืน” นี้ เล่าถึงชีวิตของคนถึงสามล้อชื่ออ๋า ที่เข้าร่วมในขบวนการสันติชน ที่ได้เปลี่ยนใจ ไม่ยอมพาลูกไปดูงานรับมอบอาวุธใหม่ที่สหรัฐอเมริกาจัดส่งมาให้รัฐบาลไทย และจะมีการจัดแสดงที่สนามหลวง โดยพาลูกไปดูสัตว์ที่เขาคืนแทน อ๋าให้เหตุผลว่า “อย่าไปสนุกสนานกับอ้ายอาวุธท่าเหวเหล่านี้เลยวะ อย่าไปยินดีกับอ้ายเรื่องเตรียมรบรามาฟันกับเขาเลยวะ แกกับข้ามาร่วมกับพวกสันติชน ช่วยเขากอบกู้สันติภาพ เพื่อความอยู่ร่มเย็นเป็นสุขของประชาชนกันเถอะ”

ต่อมา กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนบทความเรื่อง “คุณนักศึกษา ม.ธ.ก. ด้วยแว่นขาว” ลงในวารสารธรรมจักร ของสโมสรนักศึกษา ม.ธ.ก. ในฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ. 2495 บทความนี้เขียนขึ้นเพราะกุหลาบไม่เห็นด้วยกับการที่รัฐบาลได้ดำเนินการให้รัฐสภาออกพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ใหม่ ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2495 เพื่อล้มเลิกความเป็นมหาวิทยาลัย “วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” ในกฎหมายฉบับนี้ ได้ยกเลิกฐานะผู้ประศาสน์การของนายปรีดี พนมยงค์ และตั้งตำแหน่งอธิการบดีขึ้นมาแทน โดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เองรับตำแหน่งอธิการบดีคนแรก ดังนั้นกุหลาบจึงได้อธิบายให้เห็นว่า แม้กรมการเมืองที่ว่างเปล่าปราศจากวิชา จะได้พัฒนาชื่อ “การเมือง” หลุดหายไปจากนามเดิม แต่วิญญาณเดิมของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก็ยังฝังอยู่ในใจของนักศึกษามหาวิทยาลัยนี้อย่างมั่นคง ดังนั้น การเมืองแห่งวิชา คงจะทำลายการเมืองแห่งวิชาไม่ได้ กุหลาบได้สรุปบทความของเขาด้วยความว่า “ชาว ม.ธ.ก. รักมหาวิทยาลัยของเขา เพราะว่ามันวิทยาลัยของเขารู้จักรักคนอื่นด้วย”²¹ (อ้างใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี 2548 ข: 521)

ดังนั้น ปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2495 กุหลาบ สายประดิษฐ์ พร้อมด้วย อุทธรณ์ พลกุล, ฉัตร บุญยศิริชัย และคนอื่นๆ ก็ได้เดินทางนำสิ่งของไปแจก ของบรรเทาทุกข์ในภาคอีสาน ปรากฏว่าตลอดเวลาที่มีการเคลื่อนไหว รัฐบาลได้ โจมตีเสมอว่า การเคลื่อนไหวสันติภาพเป็นเรื่องของฝ่ายคอมมิวนิสต์ และเมื่อกรรม การสันติภาพเดินทางไปภาคอีสาน รัฐบาลตัดสินใจแล้วว่าจะทำการจับกุม ดังนั้น ตั้งแต่วันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2495 เมื่อกุหลาบและคณะสันติชนเดินทางกลับ จากภาคอีสาน การกวาดล้างจับกุมครั้งใหญ่ก็ได้เริ่มขึ้น มีปัญญาชน นักศึกษา และ ชาวนา ถูกจับในกรณีนี้นับร้อยคน กรณีนี้ จึงถูกเรียกว่า “กบฏสันติภาพ” หรือ “กบฏ แจกผ้า”

หลังจากนั้น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้ถูกสั่งฟ้องร่วมกับผู้ต้องหาอื่น ๆ อีก 52 คน ในที่สุด ศาลได้ตัดสินจำคุกกุหลาบและจำเลยคนอื่น ๆ 20 ปีในความผิด ที่ก่อการสันติภาพและแจกข้าวของคนยากคนจน แต่กระนั้น นักโทษทุกคนได้รับการนิรโทษกรรมในโอกาสงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ กุหลาบได้รับการนิรโทษ กรรมให้ออกจากคุกในวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นวันวิสาขบูชา ในขณะที่ รัฐบาลกำลังจัดงานเฉลิมฉลองใหญ่ที่สนามหลวง ในระหว่างที่อยู่ในคุกนี้เอง ที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้แต่งนวนิยายเรื่อง *แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย* ซึ่งได้เริ่ม ตีพิมพ์ในนิตยสาร *ปิยมิตรวันอาทิตย์* ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2498 นอกจากนี้ ยังมี เรื่องสั้นเรื่อง “ขอแรงหน่อยเถอะ” (พ.ศ. 2496) ซึ่งยกย่องเชิดชูการใช้แรงงาน ความ เรียงเรื่อง “กำเนิดครอบครัวของมนุษยชาติ” (พ.ศ. 2497) เรื่อง “พุทธศาสนา คือ อุดมธรรม” (พ.ศ. 2498) และบทกวี “อาชญากรผู้ปล่อยนกพิราบ” (พ.ศ. 2500) เป็นต้น

ในเรื่อง *แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย* ซึ่งมีบทเปิดเรื่องที่เขียนได้อย่างน่า ประทับใจมาก²² กุหลาบได้สร้างฉากเหตุการณ์ให้เกิดขึ้นก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.

²¹ ต่อมาในระยะหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ขบวนการนักศึกษา ได้นำเอาข้อความนี้ ไปดัดแปลงเป็นคำขวัญว่า “ฉันทรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันทรักประชาชน” ซึ่ง เป็นการสร้างแรงบันดาลใจอย่างมากให้กับนักศึกษา แม้ว่าข้อความนี้ จะไม่ตรงกับประโยคที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์เขียนไว้เดิม แต่ก็ยังคงรักษาเจตนารมณ์อันเดียวกัน ผู้เขียนไม่เห็นด้วยนัก ที่มีการโจมตีว่า การปรับเปลี่ยนข้อความเช่นนี้ เป็นการบิดเบือน หรือไม่เคารพศรีบูรพา.

²² นวนิยายที่เด่นในยุคแรก ผู้ประพันธ์มักจะเขียนอย่างมีวรรณศิลป์ และเป็นบทที่ น่าประทับใจ นวนิยายของชาร์ล ดิกเกนส์ เรื่อง *Great Expectation* และ *Oliver Twist* ก็มี บทเปิดเรื่องที่น่าประทับใจ เรื่อง *Mother* ของ แมกซิม กอร์กี้ ก็มีบทเปิดเรื่องอันยิ่งใหญ่ สะท้อน

2475 ซึ่งยังเป็นระยะที่สังคมมีการแบ่งแยกชนชั้นอย่างชัดเจน และได้อธิบายความเหลื่อมล้ำในสังคมเช่นนั้น โดยผ่านสายตาของเด็กชายจันทา โนนดินแดน ลูกชาวนา จากหมู่บ้านแห่งหนึ่งเมืองขุขันธ์ ที่ได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ และกลายเป็น “กาที่ ได้เข้ามาอยู่ในหมู่หงส์” เพราะได้มาอาศัย “ปราสาท” คือ บ้านของพระยาอภิบาลราชธานี อำมาตย์ผู้ใหญ่ในกระทรวงมหาดไทย และได้เข้าเรียนในโรงเรียนเทเวศน์รังษสฤทธิ ซึ่งเป็นโรงเรียนของชนชั้นผู้ดี เพื่อเป็นบ่าวคอยรับใช้คุณวัชรินทร์ บุตรของท่านเจ้าคุณ ซึ่งเข้าเรียนที่โรงเรียนนี้เช่นกัน กุหลาบได้อธิบายสถานะของความไม่เท่าเทียมกันนั้นว่า

บ่าวทั้งหลาย จึงมักจะคิดเห็นไปว่า สภาพความเป็นข้าเจ้าบ่าวนายนั้น เป็นสภาพที่ฟ้าดินได้กำหนดมาว่า จะต้องดำรงอยู่ตลอดไปและจะเลิกร้างเสียมิได้ ด้วยเหตุนี้ แทนที่พวกบ่าวจะคิดสละภาพข้าเจ้าบ่าวนายให้หลุดพ้นไป จากแผ่นดินที่เขาได้ถือกำเนิดมา เพราะว่ามันเป็นสภาพอัปลักขณณ์ไม่คู่ควรแก่ความเป็นมนุษย์ บ่าวทั้งหลายจึงกลับไปทำความตะเกียกตะกายที่จะได้เป็นเจ้าของมูลนายกับเขาบ้าง (แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย: 172)

นอกจากนี้ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ยังได้เสนอทัศนะใหม่ในทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์มิได้สร้างโดยชนชั้นปกครองเท่านั้น แต่ประชาชนสามัญที่มีได้จารึกชื่อก็เป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์เช่นกัน เขาได้ถ่ายทอดความนี้ผ่านการชี้แจงของ นิทัศน์ สวัสดิรักษา เพื่อนของจันทา ที่ชี้แจงต่อ หม่อมราชวงศ์รุจิเรข นักเรียนอีกคนหนึ่งว่า

ในที่นี้ ฉันอยากให้รุจิเรขและเพื่อนนักเรียนของเราได้เข้าใจด้วยว่า บรรดาผู้ที่เสียชีวิตกู่บ้านกู่เมืองและรักษาเอกราชของชาติไว้ให้แก่เรานั้น ไม่ได้ถูกจารึกชื่อลงไว้ในพงศาวดารทุกคน... การที่พงศาวดารมิได้จารึก

ให้เห็นถึงสังขรณ์แห่งชีวิตกรรมกร เรื่อง กามนิต ที่แปลโดย เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป ก็มีบทเปิดเรื่องที่ดีเด่นมาก บรรยายถึงบรรยากาศยามเย็นอันงดงามนอกกรุงราชคฤห์ ศรีบูรพา จึงนำเอาจาริตเช่นนี้ มาเขียนบทเปิดเรื่องสำหรับ แลไปข้างหน้า ในบทเปิดเรื่องนี้เอง เป็นการชี้ถึงความหมายของการ แลไปข้างหน้า ของศรีบูรพา ที่น่าสังเกต คือ นวนิยายก่อนหน้านั้นของศรีบูรพา ไม่มีบทเปิดเรื่องเช่นนี้ จึงมีความเป็นไปได้ว่า ศรีบูรพา ได้รับอิทธิพลมาจากการแปลนวนิยายเรื่อง แม่ ของ แมกซิม กอร์กี้.

ชื่อราษฎรสามัญชนจำนวนมากมายังได้สละชีวิตเลือดเนื้อต่อสู้เพื่อบ้านเมืองของเราเหมือนกันนั้น จะเป็นเหตุให้เราถือว่า เราไม่ได้เป็นหนี้บุญคุณท่านผู้กล้าหาญที่เป็นสามัญชนชาวบ้านเหล่านั้นด้วยหรือ? (แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย: 298-299)

ต่อมา เมื่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ แต่ง แลไปข้างหน้า ภาคมัธยมวัย ลงในนิตยสาร ปิยมิตรวันจันทร์ เมื่อ พ.ศ. 2500 ก็มีบทเปิดเรื่องอันน่าประทับใจเช่นกัน แต่บทเปิดเรื่องของนวนิยายตอนนี้ ได้เน้นการอธิบาย ประเมินค่า และสดุดีการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ซึ่งอาจจะถือได้ว่า บทเปิดเรื่องเป็นงานประพันธ์ร้อยแก้วยอดเยี่ยม การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่ดีที่สุด ตัวอย่างเช่น การอธิบายบรรยากาศการปฏิวัติ ตอนหนึ่งว่า

ชุมนุมราษฎรยืนฟังคำประกาศด้วยอาการที่ออกจะงงงวย เพราะว่าเป็นครั้งแรกในชีวิตที่เขามาได้ยินว่า อำนาจที่เคยได้รับความเคารพสักการะอย่างสูงสุดนั้น มาถึงวันนี้ได้แปรสภาพเป็นฝุ่นละอองไปเสียแล้ว ราษฎรบางกลุ่มฟังคำประกาศด้วยอาการอันสำรวม... บางกลุ่มก็เปล่งเสียงไชโยกันเกรียวกราว ในไม่ช้าคำประกาศของคณะราษฎร ก็ได้กระจายไปทั่วพระนคร...

ประชาราษฎรคนยากคนจน เมื่อได้อ่านประกาศของ “คณะราษฎร” ที่ได้เปิดโปงความไร้สมรรถภาพของรัฐบาลเจ้าขุนมูลนาย และได้ประณามความชั่วร้ายเหลวแหลกในวงราชการ ความเห็นแก่ตัวของชนชั้นสูงที่ปกครองประเทศ ความอยุติธรรม และการกดขี่นานาประการที่สูมอยู่บนหัวอกรราษฎรแล้ว เขาก็เริ่มคำนึงถึงอำนาจใหม่ เสมือนหนึ่งเป็นความงาม ความสะอาดหมดจด และเป็นแสงสว่างที่จะส่องลงมาบนชีวิตอันมืดมน ชะมุกมอมของเขา และเมื่อเขาได้อ่านคำมั่นสัญญาของคณะราษฎร ที่ได้ประกาศออกมาอย่างหนักแน่นว่า จะทำนุบำรุงการเป็นอยู่ของพวกเขา ทั้งในเมืองและชนบทอย่างดีที่สุด จะไม่ปล่อยให้พวกเขาอดหยากไร้งาน ทั้งยังจะให้การศึกษาแก่พวกเขาอย่างเต็มที่ และจะฟังความคิดความเห็นในเรื่องการปกครองบ้านเมืองจากพวกเขาทั้งหลายด้วย ประชาชนคนยากผู้เป็นคนซื่อก็ยกมือขึ้นท่วมหัวเปล่งเสียงสาธุ แล้วเริ่มตั้งความหวังว่า นับแต่นี้พวกเขาเห็นจะเงยหน้าอ้าปากขึ้นได้บ้างละ (แลไปข้างหน้า ภาคมัธยมวัย: 20-21)

จากนั้น กุหลาบก็ผูกเนื้อเรื่องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องพันแวดล้อมการปฏิวัติ เพราะครูอุทัยแห่งโรงเรียนเทเวศน์รังษสฤทธิ ที่เคยเป็นผู้สอนของจันทาและนิทัศน์ ก็ได้เข้าร่วมเป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย กุหลาบได้อธิบายถึงเหตุผลและแนวทางของคณะปฏิวัติผ่านครูอุทัย อธิบายความหวังของราษฎรที่มีต่อระบอบใหม่ผ่านความเห็นของนิทัศน์ จันทา และ เช็ง และชี้ให้เห็นว่า กลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์กับการปฏิวัตินั้นคือพวกเจ้าขุนมูลนายที่สูญเสียอำนาจ มิใช่ราษฎรทั่วไป และยังอธิบายถึงความเป็นไปได้ของระบอบใหม่ในระยะแรก ที่ผู้แทนทั้งหลายที่พวกชานาและคนงานทั้งหลายเลือกเป็นตัวแทนของเขา ไปประชุมพิจารณาวินิจฉัยราชการแผ่นดิน เพื่อประโยชน์แก่เขาทั้งหลาย สิ่งเหล่านี้ไม่เคยเกิดขึ้นในระบอบเก่า นอกจากนี้ ก็ได้สะท้อนถึงความเสื่อมสลายของระบอบเก่าผ่านการล่มสลายของ “ปราสาทร้าง” หรือบ้านของพระยาอภิบาลราชธานีที่เคยเป็นที่อาศัยของจันทานั่นเอง การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นวิถีของประวัติศาสตร์ที่จะต้องเกิดขึ้น ไม่อาจจะหนียวร้างได้ กุหลาบได้อธิบายลักษณะที่เป็นลักษณะของประวัติศาสตร์ยุคศักดินาว่า

มันได้เห็นสมัยรุ่งเรืองของกษัตริย์ แห่งกรุงศรีอยุธยาราชธานี ได้เห็นความเสื่อม ความเหลวแหลกภายในราชสำนัก และในที่สุดได้เห็นความพินาศล่มจมของราชธานีนั้น มันได้เห็นการช่วงชิงอำนาจราชบัลลังก์เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวล้วนๆ ในระหว่างราชวงศ์ และในบางครั้งบางคราว การช่วงชิงอำนาจราชบัลลังก์นั้น ก็กระทำโดยเจ้าขุนมูลนายนักรบที่เป็นข้าของกษัตริย์นั่นเอง กษัตริย์ราชวงศ์ พร้อมทั้งขุนนางและครอบครัวของฝ่ายแพ้ ได้ถูกกษัตริย์ราชวงศ์ของฝ่ายชนะล้างผลาญชีวิตอย่างเหี้ยมโหดทารุณดุจดียวกับความประพฤติกของยักษ์มารที่บุคคลเหล่านั้นสาปแช่ง และห่างไกลอย่างยิ่งจากคุณธรรมของพวกเทพที่บุคคลเหล่านั้นสรรเสริญบูชา อาชญากรรมอันน่าสยดสยองที่เกิดขึ้นจากความโลภอำนาจราชบัลลังก์ และเป็นอาชญากรรมที่ประกอบขึ้นโดยบุคคลที่มีศักดิ์สูงเทียมเมฆ ได้มีอยู่ในประวัติศาสตร์ราชธานีเก่าไม่ขาดสาย มันได้เห็นการผลัดแผ่นดิน การเปลี่ยนแปลงอำนาจที่ได้กระทำกันในพระบรมมหาราชวังของราชธานีเดิม มันได้เห็นการขึ้นสู่อำนาจวาสนาอันสูงสุดของคนชุดหนึ่ง และได้เห็นการตกต่ำจนถึงขั้นไปสู่ตะแลงแกงของคนอีกชุดหนึ่งในบรรดาผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ด้วยกัน แต่ความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ก็ไม่มีความสัมพันธ์อันใดเลยกับชีวิตของประชาราษฎรในราชอาณาจักรสยาม ประชาษฎรเคยมีชีวิตอันต่ำต้อยแร้นแค้นมาอย่างใด ชีวิตของเขาก็ดำเนินไปอย่างนั้น... (แลไป

ดังนั้น กุหลาบ สายประดิษฐ์ จึงไม่ได้อาลัยอาวรณ์ต่อการล่มสลายแห่งอำนาจของระบอบศักดินา เพราะอย่างน้อยระบอบใหม่ ก็เปิดโอกาสแก่ประชาชน เช่น นิตส์น และ จันทา ในการที่จะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยที่เปิดใหม่เป็นตลาดวิชา จนกระทั่งสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ส่วนเซ่งเพื่อนของจันทา ได้เข้าไปทำงานเป็นนักหนังสือพิมพ์ แต่กระนั้น สถานการณ์ทางการเมืองเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นลัทธิทหารนิยมมากขึ้น ซึ่งกุหลาบได้สะท้อนเหตุการณ์ที่ทหารกลุ่มหนึ่งได้บุกเข้าไปคุกคามสำนักงานหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยที่เซ่งทำงานอยู่ ซึ่งเป็นผลจากการที่เซ่งเขียนบทความที่ท้วงการเพิ่มงบประมาณด้านการทหารว่าคณะราษฎรไม่ได้ประกาศว่าจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อจะนำประเทศไปทำสงครามกับใคร คณะราษฎรไม่ได้ประกาศว่าจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อจะเพิ่มงบประมาณทางทหารอย่างมากมายใหญ่โต แต่ได้ประกาศว่าจะบำรุงเศรษฐกิจและการศึกษาของประเทศ จะช่วยให้ราษฎรทุกคนมีงานทำ จะช่วยให้ราษฎรอยู่ดีกินดี (แลไปข้างหน้า ภาคหมัชฌิมวัย: 155) กุหลาบได้อธิบายต่อไปถึงการที่เจตนาดีต่อประเทศชาติของคณะราษฎรได้อ่อนลง และการหวงแหนอำนาจได้เพิ่มมากขึ้น จึงนำมาซึ่งแนวโน้มของการเผด็จการ โดยการกวาดล้างจับกุมผู้ที่รัฐบาลถือว่าเป็นศัตรูของรัฐบาล รวมทั้งศิริลักษณ์ เพื่อนของนิตส์นและจันทา ซึ่งกรณีที่กุหลาบสะท้อนในเรื่องนี้ คือ การกวาดล้างกบฏในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2481 ที่มีผู้ถูกจับกุมนับร้อยคน และในที่สุดผู้ต้องหากบฏเหล่านี้ถูกยัดยัดใส่ห้องต่อศาลพิเศษและถูกตัดสินประหารชีวิต 18 คน โดยกุหลาบได้วิพากษ์การตัดสินคดีนี้ผ่านความเห็นของจันทาว่า “หลักกฎหมายที่เราได้เรียนมา เกี่ยวกับวิธีความอาญาและลักษณะพยานถูกละเมิดหมด” และนิตส์นก็ตอบว่ามันเป็นคำพิพากษาของศาลเสียเมื่อไร มันเป็นคำพิพากษาของโจทก์ต่างหาก หรือจะให้ถูกยิ่งกว่านั้น ต้องกล่าวว่า

มันเป็นคำพิพากษาของคู่ศัตรูที่พิพากษาศัตรูของเขา... เพราะฉะนั้นคำพิพากษาคดีนี้จึงมิใช่เป็นคำพิพากษาของศาล แต่เป็นคำพิพากษาของพวกนักเลงโต ที่ใช้กับคู่อริของเขา ฉันทาเห็นว่าประชาธิปไตยประเทศเรากำลังดำเนินสู่ความมืดมน และชื่อเสียงของคณะราษฎรกำลังตกอยู่ในอันตราย (แลไปข้างหน้า ภาคหมัชฌิมวัย : 244-245)

แม้ว่า กุหลาบ สายประดิษฐ์ จะไม่เห็นชอบต่อการแปรเปลี่ยนของคณะ

ราษฎรดังกล่าว แต่ก็มิได้หมายความว่า จะกลับไปเห็นดั่งามกับระบอบเก่า ดังที่ เขาได้สะท้อนว่า “ถ้าพวกชนชั้นสูงเขาคิดว่า ราษฎรจะกลับเรียกร้องให้พวกเขา ปกครองประเทศอีก ก็นับว่าพวกเขาได้ฝันไปอย่างน่าสงสาร เดียวนี้ราษฎรพอจะ รู้กันอยู่แล้วว่า เมื่อพวกคนชั้นสูงปกครองประเทศนั้น เขาปกครองเพื่อประโยชน์ ของใคร” (แลไปข้างหน้า ภาคมหัศจรรย์: 246)

ปรากฏว่า แลไปข้างหน้า ภาคมหัศจรรย์ นี้แต่งไม่จบ ในส่วนที่สองเพิ่ง จะเริ่มไปได้เพียง 3 ตอน ถึงตอนที่กองทัพญี่ปุ่นบุกประเทศไทยแล้ว และมีใบปลิว ของไทยอิสระต่อต้านรัฐบาล ดำรวจจึงได้มาค้ำบ้านของเซ่ง เพื่อทำการจับกุม ทั้งนี้เนื่องจากกุหลาบได้รับเชิญให้เดินทางไปเยือนสหภาพโซเวียต เพื่อร่วมเฉลิมฉลองครบรอบ 40 ปีแห่งการปฏิวัติในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2500 และเมื่อกลับมาแล้ว เขาก็ไม่ได้เขียนต่อ จนถึงช่วงที่เดินทางไปจีน และลี้ภัยเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธานะรัชต์ ก่อการรัฐประหารในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 เพราะไม่ต้องการที่จะกลับมาใช้ชีวิตในคุกเมืองไทยอีก และดูเหมือนว่ากุหลาบจะไม่ได้เขียน แลไปข้างหน้า ต่ออีกเลย เราจึงไม่อาจคาดเดาได้ว่า กุหลาบได้เตรียมวางโครงเรื่องต่อไปอย่างไร รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน (2522: 41) สันนิษฐานว่า ถ้าหากศรีบูรพาเขียนต่อ เรื่อง แลไปข้างหน้า น่าจะปิดฉากด้วยการขึ้นศาลในคดีกบฏสันติภาพ ในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496

บทสรุป อุดมการณ์แห่ง 2475 ของกุหลาบ สายประดิษฐ์

จากที่กล่าวมา จะเห็นพัฒนาการความคิดของกุหลาบ สายประดิษฐ์ จาก นักเขียนบทความและนวนิยายธรรมดา และแม้กระทั่งเป็นนักคิดที่มีระบบคิดแบบ บุรุษนิยม เปลี่ยนมาสู่การเป็นนักคิดนักเขียนที่มีอุดมคติเพื่อสังคม มีความเห็นใจ ในคนยากคนจน กุหลาบจึงเริ่มรับอุดมคติแห่งความเสมอภาคและประชาธิปไตย และ คัดค้านความอยุติธรรมแห่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยอุดมการณ์เช่นนี้ กุหลาบ สายประดิษฐ์ จึงเป็นปัญญาชนคนสำคัญที่สนับสนุนการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 และ แม้ว่าในระยะต่อมา กุหลาบจะมีความเห็นว่า ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง บางส่วนทิ้งอุดมการณ์ประชาธิปไตยตามที่สัญญาไว้ และหันไปสถาปนาเผด็จการ แต่ เขาก็มิได้เสื่อมความศรัทธาไปจากอุดมการณ์แห่งการปฏิวัติ

หลัง พ.ศ. 2492 กุหลาบได้รับเอาอุดมการณ์แบบสังคมนิยม ที่เน้นการ สร้างระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรม และสร้างความเสมอภาคในหมู่มวลมนุษย์ ซึ่ง ส่วนหนึ่ง ก็เป็นอุดมการณ์ที่ต่อเนื่องจากอุดมการณ์ของคณะราษฎรสายก้าวหน้า

นั่นเอง เพราะสมาชิกของคณะราษฎร เช่น ปรีดี พนมยงค์ และ สงวน ตุลารักษ์ ก็ได้
รับอิทธิพลแนวคิดสังคมนิยมเช่นกัน ดังนั้น ถ้าศึกษาจากอุดมการณ์ของ กุหลาบ
สายประดิษฐ์ แล้ว จึงอาจถือได้ว่า ความเป็นนักคิดสังคมนิมนั้นเป็นความต่อเนื่อง
ทางอุดมการณ์ จากมนุษยธรรมแบบสุภาพบุรุษ มาสู่มนุษยธรรมทางชนชั้น ที่ให้
ความเคารพและเห็นคุณค่าของประชาชนชนชั้นล่าง

หลังจากการรัฐประหาร พ.ศ. 2501 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ใช้ชีวิตลี้ภัยอยู่
นอกประเทศถึง 16 ปี จนถึงแก่กรรมที่ประเทศจีนในวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2517
เมื่ออายุได้ 69 ปี ในระหว่างนี้ กุหลาบก็ยังมั่งงานเขียนที่เป็นบทความ และบทกวี
มากมาย ออกมาทางวิทยุเสียงประชาชนแห่งประเทศไทย และยังสามารถเป็นผู้ที่มี
ส่วนสำคัญในการเรียบเรียง และเป็นบรรณาธิการหนังสือปฏิวัติหลายเล่มที่แปล
จากภาษาจีนออกเป็นภาษาไทย อย่างไรก็ตาม เป็นการยากมากที่จะรวบรวมหรือ
ระบุงานเขียนของเขาในระยะนี้ เพราะแทบจะไม่มีหลักฐานหลงเหลืออยู่แล้ว เพียง
แต่สามารถที่จะกล่าวได้ว่า แม้ว่าลี้ภัยในต่างประเทศแล้ว กุหลาบก็ได้หยุดการ
เคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและเสรีภาพของประชาชนไทย จนกระทั่งสุดท้าย
ในวาระชีวิตของเขา และนี่คือความมั่นคงในอุดมการณ์ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ บท
กวีสำคัญที่กุหลาบแต่งเพื่อสดุดีการต่อสู้ของนักศึกษาประชาชนในกรณี 14 ตุลาคม
พ.ศ. 2516 ยังเป็นที่จดจำกันอยู่ดังนี้

หยดฝนย่อยหยาดฟ้ามาสู่ดิน

แผดเสียงชัฏปฐพีอิงมีไป

อันประชาสามัคคีมีจัดตั้ง

แสนอาวุธแสนศัตรูหม้ออันธพาล

ประมวลสิ้นเป็นมหาสาครใหญ่

พลังไหลแรงรุดสุดด้านทาน

เป็นพลังแกร่งกล้ามหาศาล

ไม่อาจต้านแรงมหาประชาชน

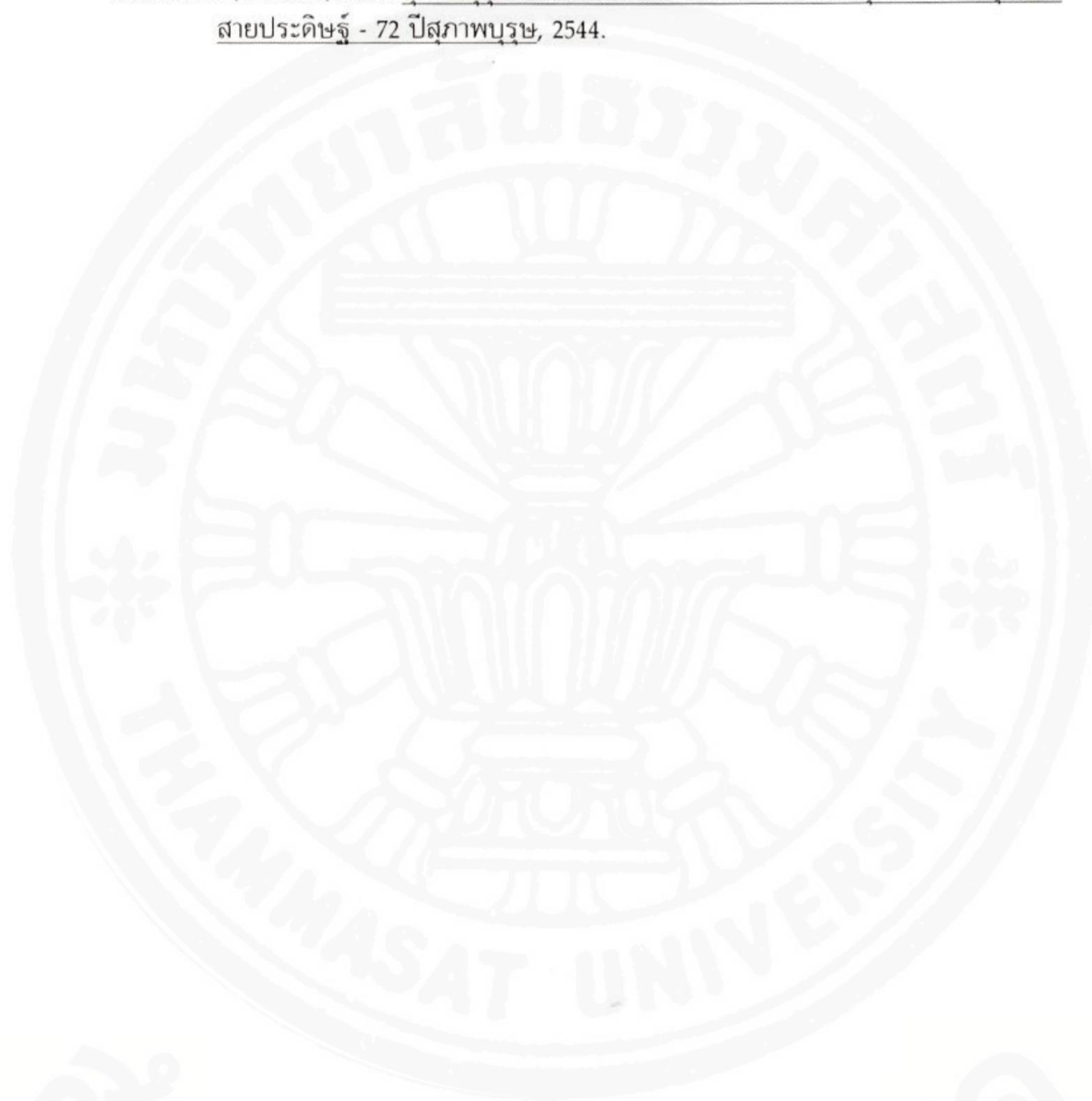
บรรณานุกรม

- กุหลาบ สายประดิษฐ์. 2490. เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2545.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. 2495. "ฐานะของสตรีตามที่เป็นมาในประวัติศาสตร์" ประวัติศาสตร์สตรีไทย. กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงดาว, 2519.
- ช่วย พูลเพิ่ม, รวบรวม. 2530. ขอแรงหน่อยเถอะ: รวมเรื่องสั้นเพื่อชีวิตของนักประพันธ์ นักมนุษยชาติ ศรีบูรพา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.
- ตรีศิลป์ บุญขจร 2525. นวนิยายกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ทวีป วรดิลก. 2544. "ผู้สละอิสรภาพเพื่อเสรีภาพของหนังสือพิมพ์" บันทึกอิสรชน ทินกรรมของผู้ต้องคุมขังในข้อหาว่ากบฏ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ธงชัย พึ่งกันไทย. 2521. "ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2469-2500" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. 2535. การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสิ่งพิมพ์โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย.
- นฤมิตร สอดสุข. 2548. เหลียวหลังแลไปข้างหน้า: แผนที่นำทาง Road Map ประเทศไทยในวิสัยทัศน์ของศรีบูรพา เอกสารอัดสำเนา.
- นุศรา อะมะรัสเสถียร. 2532. กุหลาบ สายประดิษฐ์: จากวรรณกรรมสู่หนังสือพิมพ์ สารนิพนธ์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บรรจง บรรเจิดศิลป์ (นามแฝง). 2500. ดูวรรณคดีจากสังคม ดูสังคมจากวรรณคดี ชีวิตกับความใฝ่ฝัน. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวรรณกรรม คณะกรรมการเฉลิมฉลองอนุสรณ์สถานวีรชนประชาธิปไตย, 2544.
- ไพศาล มาลาพันธ์ (นามแฝง). 2528. ศรีบูรพา อาชญากรผู้ปล่อยนกพิราบ นักเขียนเก่าไม่มีวันตาย. หนังสืออนุสรณ์ 96 ปี กุหลาบ สายประดิษฐ์ - 72 ปีสุภาพบุรุษ, 2544.
- รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน. 2522. ศรีบูรพา ศรีแห่งวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532.
- วิวัฒน์ คติธรรมนิตย. 2539. กบฏสันติภาพ. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). 2471. ตายหนแรก หัวใจปรารถนา. พระนคร: ผดุงศึกษา, 2511.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). 2480. ข้างหลังภาพ. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2524.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). 2493. จนกว่าเราจะพบกันอีก. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2536.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). 2498. แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2518.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). 2518. แลไปข้างหน้า ภาคมัธยมวัย. กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสืออุดมธรรม.
- ศรีบูรพา (นามแฝง). 2532. ป่าในชีวิต. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.
- สมบัติ จำปาเงิน, รวบรวม. 2536. นิพนธ์สารศรีบูรพา. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า
- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. 2548 ก. "สุภาพบุรุษ... มนุษย์ภาพ ศรีบูรพา กุหลาบ สายประดิษฐ์" ใน คืออิสรชน คือคนดี คือ ศรีบูรพา. พิมพ์ในงานรำลึก 100 ปีชาตกาลกุหลาบ สายประดิษฐ์ 31 มีนาคม พ.ศ. 2548.
- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. 2548 ข. มนุษย์ไม่ได้กินเกลือ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงาน 100 ปีศรีบูรพา.

สุธัช ยิ้มประเสริฐ. 2534. แผนชิงชาติไทย. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.

สุดี เจริญพงศ์. 2519. "ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฮิวเมอริสต์ (นามแฝง). 2531. สุภาพบุรุษ นักเขียนเก่าไม่มีวันตาย: หนังสืออนุสรณ์ 96 ปี กุหลาบ สายประดิษฐ์ - 72 ปีสุภาพบุรุษ, 2544.

ตำนานหอสมุด